



MİLLÎ MÜCADELE’NİN BAŞLARINDA İNGİLİZ İSTİHBARAT SERVİSİNİN TRABZON’DAKİ FAALİYETLERİ *

Resul YAVUZ**

** Dr, Milli Eğitim Bakanlığı, E-
Posta: resulyavuz@hotmail.com

ORCID



Giriş

Trabzon, tarih boyunca gerek stratejik konumu, gerekse sosyo-ekonomik pozisyonu itibariyle her dönem artan bir ivme ile önemini ve canlılığını korurken tarihte kırılma noktası yaratacak olan birçok önemli olaydan da doğrudan etkilenmiş ve acılarını uzun yıllar bağrında yaşatmış şehirlerimizden biridir. Bu nedenle Trabzon’da meydana gelen bir gelişme, sadece o şehrin kültürüne, ekonomisine, sosyal yapısına etkiden ziyade; bölgenin dengelerini değiştirecek gelişmelere de sebep olmuştur. Bunun canlı ve en yakın örneği Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Trabzon’da yaşanan olayların bölgenin dinamik yapısına olan etkileridir. Şüphesiz savaş yıllarında yaşanan olaylar, çekilen acılar, boşaltılan ve göç ettirilen köy, kasaba ve mahallelerdeki yaşanmışlıklar, özlemler dilden dile günümüze kadar anlatıla gelmiştir.

20. yüzyılın başında, Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı’na girdiğinde Trabzon, nüfusu ve Osmanlı ekonomisine katkısı itibariyle önemini korur bir vaziyetteydi. Özellikle Karadeniz’e komşu bir konumda olmasının yanında, İran ile gerçekleştirilen transit ticaret, bu şehre ayrı bir jeopolitik önem kazandırmıştır. İran ve Doğu Anadolu hattının Karadeniz’e

* **Gönderim Tarihi:** 02.11.2017
Kabul Tarihi: 12.12.2017

ulaşması açısından şehrin kilit bir mevkide olması,¹ bölgeye hâkim olmak isteyen devletlerin iştahını kabartmıştır. Nitekim Birinci Dünya Savaşı başladığında Osmanlı ordusunun Sarıkamış Harekâtı'nda başarısız olmasından kısa bir süre sonra Çarlık Rusya'sı bir koldan Erzurum üzerine doğru ilerlerken diğer taraftan da Doğu Karadeniz sahili boyunca bir ilerleme harekâtı başlatmıştı. Bu ilerleme neticesinde, içerisinde Trabzon şehri de dâhil olmak üzere birçok kıyı şehrini topa tutarak kıyıya asker çıkarma girişimlerinde bulunmuştu. Öyle ki daha savaşın başladığı günlerde Rusya, Türk kuvvetlerinin Doğu Cephesi'ne ikmal yapmasına engel olmak amacıyla Zonguldak ve Kozlu kömür tesislerini topa tutarken 17 Kasım 1914'te de 19 parçadan oluşan bir donanma ile Trabzon'u bombalamıştır. Rusya'nın Trabzon ve çevresindeki Karadeniz şehirlerine yönelik askeri harekâtının temelinde, Karadeniz'deki Türk nakliyatını kesmek bulunuyordu. Trabzon, Doğu Karadeniz kıyısındaki birçok eksikliğine rağmen Osmanlı'nın tek modern limanı olma özelliği taşıdığından Ruslar Trabzon'u bir an evvel ele geçirerek Erzurum'daki Türk ordusunun ikmal yolunu kesmek suretiyle, Rus donanmasının serbest hareket etmesini sağlayacak bir limana sahip olma gayreti içerisine girmişlerdi.² Dolayısıyla Rus donanması, 1915 yılı içinde de artan bir hızla Hopa'dan Şile'ye kadar, hemen bütün iskele ve limanları bombalamış, rastladığı deniz araçlarını batırmıştı.³ Bu arada Rus kuvvetlerinin Sarıkamış Harekâtı'ndan sonra, Erzurum'a doğru başlattıkları taarruz girişimi, çok kısa bir sürede Trabzon'da da hissedilmeye başlanmıştı. Erzurum'un düşmesi üzerine, işgal altında kalan topraklardan Trabzon'a doğru büyük bir göç başlamıştı. Bu durum karşısında Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey bir bildiri yayımlamıştı. Bildiride, Rus işgali altına girme tehlikesi bulunan bölgelerdeki meskûn halkın, daha emniyetli olan, şehrin batısındaki topraklara göç etmelerini istemişti.⁴ Özellikle yoğun bir şekilde gerçekleştirilen bombardıman, halkın maneviyatını son derece etkilemişti. Panik içerisindeki ahali, ziraat faaliyetlerini

¹ Çapa, 1993: 1.

² Karnap, 2006: 15.

³ Ruslar bu bombardımanlarında 15 Şubat 1915'te Trabzon önlerinde konuşlandırdıkları bir uçak gemisinden kaldırdıkları uçaklarla Trabzon'u havadan da bombalamışlardı. Özel, 1991:3.

⁴ Bilgin, 2008: 32.

⁵ Beyoğlu, 1999: 482.

terk ederek göçe başlamıştı. Şehirde büyük bir telaşla herkes, mallarını ve yiyecek maddelerini yok pahasına satmaya çalışıyordu. Evlerini bırakarak batıya göç etmeye hazırlanan ahali, devlet memurları tarafından sakin olmaya davet ediliyorsa da pek bir netice alınamıyordu. Paniğe kapılmış göçmenlerin bir kısmı, vilayetin işgal edilmemiş kısımlarına iskân edilmeye çalışılıyordu.⁵ Dolayısıyla gerek sahil üzerinden ve gerekse Erzurum üzerinden gelen Rus baskısı, Trabzon'da sosyal hayatı da alt üst etmeye başlamıştı. Osmanlı ordusu, Trabzon'un üzerinde artan bu baskıyı durdurmak amacıyla, bölgenin coğrafi konumundan da yararlanarak gönüllü birliklerin de yer aldığı küçük çaplı kuvvetlerle şehri savunmaya çalışıyordu. Ayrıca ordu, Trabzon üzerinden sevk edilen diğer kuvvetleri süratle Erzurum'a getirerek buradaki Rus ilerleyişini durdurma gayreti içerisine girmişti. Ancak Karadeniz'deki Rus Donanması'nın yarattığı tehlike, sahildeki küçük birliklerin Rize ve Trabzon sahil hattını savunmaya imkân vermiyordu. Öyle ki denizden yapılan bombardıman karşısında, açık mevzideki Türk Birlikleri'nin ağır zayıatlar vererek tutunamaz bir halde geri çekilmesine neden oluyordu. Rus Birlikleri de denizden yaptıkları çıkarmalar ile ele geçirdikleri yerleri işgal ediyorlardı.⁶ Nitekim Ocak 1915 başında Hopa'nın düşmesinin hemen ardından, sırayla Artvin, Pazar, Çayeli ve 8 Mart'ta savunma tertibatı alınmadan Rize'nin düşmesi ile Rus Kuvvetleri mart ayı sonunda Of'a kadar yaklaşmışlardı.⁷ Rus Birlikleri denizden yaptıkları çıkarmalarla Of'a güçlü bir taarruz girişiminde bulduktan sonra 27 Mart'ta Of düşmüş, buradaki ağırlıkla gönüllü birliklerden oluşan Türk Kuvvetleri, Sürmene hattına çekilerek özellikle Karadere Vadisi'nde Rus Kuvvetleri'ni durdurmayı başarmışlardı. Ruslar, bu hatta getirdikleri ek birliklerle güçlü bir şekilde saldırılarına rağmen, Türk Kuvvetleri Tonya, Akçaabat başta olmak üzere, Trabzon'un her tarafından gelen gönüllü kuvvetlerini bu cephe hattında toplayarak Rus ilerleyişini durdurma gayreti içerisine girmişti. Ancak denizden de destek alan Ruslar, 31 Mart'ta sahil kesiminde Sürmene de-

⁶ Bilgin, 2008: 33: Özellikle sahillerde derelerin denize dik inmesi sebebiyle Türk Birlikleri bir taraftan karadan ilerleyen üstün düşman gücü ile mücadele ederken diğer taraftan Rus donanmasına açık bir hedef teşkil etmekteydi. Özel, 1991: 5; Savaş yıllarında Türk ve Rus donanmalarının Karadeniz'deki manevra ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Atabey, 2006: 27-50.

⁷ Karnap, 2006: 15; Rize'nin işgali ve kurtuluşu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Topaloğlu, 2003: 15-103.

resini geçerek Küçükdere'ye doğru ilerlediler. 1 Nisan'da Küçükdere'yi ele geçirmek isteyen Ruslar, sahil kısmında karşı taarruzla geri atılırken iç kesimlerde Köprübaşı istikametinde ilerleyen diğer Rus Birlikleri, Küçükdere nahiyesine ulaştılar. Bir gün sonra da Rus Kuvvetleri Karadere'nin doğu sahiline kadar ilerlemeyi başardılar. Ancak uzun bir süre Karadere hattını aşamayınca donanmanın tekrar desteği ile bu sırtlardaki Türk Kuvvetleri'ni topa tuttular.⁸ Aslında Rus Kuvvetleri, Türk Gönüllü Birlikleri'nin gayretleri ve bölgenin savunmaya elverişli yapısı nedeniyle bu hatta ciddi bir direniş ile karşılaşmışlardı.⁹

Karadere savunmasının ilk günlerinde Türk Kuvvetleri, sahil kesiminde, Karadere'nin batı yakasında mevzilenerek Rusları oyalamaya çabalarken Ruslar, Trabzon için büyük stratejik önemi olan Akçaabat-Tonya-Maçka hattı üzerinde şehri kuşatmak amacıyla Akçaabat'a asker çıkarmaya başladılar. Ruslar böylelikle Trabzon'u her iki taraftan kuşatmayı planlayarak bir yandan Sürmene'deki Karadere savunmasını kırmaya, diğer taraftan da batıdan ve Bayburt üzerinden gelebilecek olan Türk Destek Kuvvetleri'ni durdurmayı planlıyorlardı. Neticede artan Rus baskısı karşısında daha fazla direnemeyen Sürmene 14 Nisan'da düştü. Akçaabat'a çıkarılan Rusların etkisi ile Türk kuvvetleri, Ruslar Trabzon'a girmeden şehri boşlattılar. Böylece, 18 Nisan akşamı Ruslar herhangi bir direniş ile karşılaşmadan Trabzon'u işgal ettiler. İki gün sonra da Rus Kuvvetleri, Akçaabat-Tonya hattını tutarak batıdan gelebilecek Türk ani saldırılarına karşı da bölgeyi güvenlik altına aldılar.¹⁰ Trabzon'un düşmesi ile Ruslar, hızlı

⁸ Bilgin, 2008: 39.

⁹ Savaşın sonra İngiliz istihbaratı Maçka, Tonya ve Akçaabat hattı ile şehrin kolaylıkla iç kesimlerle bağlantısına imkân veren Sürmene-Karadere hattının önemini bildiklerinden krokilerle bu bölgeler üzerinde detaylı çalışmalarda bulunarak İstanbul'daki yüksek komiserlerine birtakım istihbarat bilgileri ulaştırmışlardı. Şüphesiz İngilizlerin bu şekilde davranarak bölgeyi detaylı bir şekilde raporlamaları, Anadolu'daki direnişe Karadeniz üzerinden silah sevkiyatına imkân sağlayacak noktaları ve olası bir işgalde uygun çıkarma ve sevk noktalarını tespit etmek istemelerinden kaynaklanıyordu. Bu konuda detaylı bilgi için: WO. 106-64, No: 1522, p. 323., 1919.

¹⁰ Özel, 1991: 6; Ruslar, Akçaabat'a çıkarma yaptıktan sonra bu hattı elde tutmak amacıyla Tonya'ya doğru ilerlerken Tonyalı milis kuvvetlerinin direnişi ile karşılaşmışlardı. Öyle ki bu hat üzerinde dağa çekilen Türk kuvvetleri burada bir direniş hattı oluşturarak özellikle Karadağ civarındaki Soğuksu, Eşek meydanı ile Beypınarı ve Karaabdal yaylalarında yaklaşık üç ay kadar direnmişlerdi. Teşkilat-ı Mahsusa yönetiminde bir tür gerilla savaşı yürüten bu kuvvetler, içerisinde Vakfikebir, Tonya, Sediksa ve Mula köylerinden olan Milis Kuvvetler, önemli başarılar sağlamışlardı. Vakfikebir'den Koluoğlu Ahmet Çavuş, Hacıfettaoğlu Halihağa, Garbetoğlu Ahmet Çavuş, Hekimoğlu Mustafa, Tonya'dan Lermioğlu Halim ve Keleş Ağalar, Tekküddin Salih Ağa, Mollabektaşoğlu Porosot Mehmet Çavuş ve Hacısalihioğlu Pirağa gibi kişiler oluşturulan gönüllü milis kuvvetlerinin başında gelmekteydi. Tonyalı Milis Kuvvetler özellikle İpsil ve Macura

bir şekilde denizden takviye yaparak şehrin müstahkem mevkiilerini güçlendirirken şehrin yüksek kesimlerine ve yaylalarına sevk ettikleri kuvvetlerle, Bayburt üzerinden gelebilecek Türk saldırılarına karşı mevzi alma telaşına girmişlerdi. Bu tarihten sonra Türk-Rus Savaşı, Sultan Murat Yaylası başta olmak üzere, yüksek kesimlerde devam edecek ve Ruslar 1916 yılı sonuna doğru, Bayburt ve Erzincan'ı gele geçirmek suretiyle Trabzon'un iç kesimlerinden gelebilecek olası bir saldırının da önünü alacaklardı.¹¹ Böylece Trabzon, aylar süren bir direnişten sonra 15 Nisan 1916'dan, 24 Şubat 1917 tarihine kadar sürecek olan Rus işgal günlerini yaşamaya başlayacaktı. Yörenin birçok halkı, işgalden uzak, civar şehir ve kasabalara göç etmek suretiyle, muhacir durumuna düşecekti. Bu işgal sonucunda, 45 bin kadar olduğu tahmin edilen şehir nüfusu yarı yarıya azalacak, Müslüman-Türk eşrafı, bu işgalden büyük zarar görecek.¹² Ruslar, Trabzon Metropolitisi Hrisantos ile işbirliği yaparak şehrin yönetimini Vali Cemal Azmi Bey'den devralmakla birlikte, Hrisantos, Rusların da desteği ile belediye meclisini dağıtarak Rumların hâkim olduğu bir meclis kuracaktı.¹³

İşgal yıllarında Trabzon'daki Rum çeteleri, Türklere karşı her türlü mezalimde bulunurken şehirdeki Rum ileri gelenleri, bütün bu olanlara seyirci kalmak suretiyle, adeta onları desteklemişlerdi. Rus ve Ermenilerin desteğiyle çevreden Trabzon'a gelen Rumlar, özellikle Maçka Rumları, mahalle ve sokak aralarında rastladıkları Türk çocukları dövmek, köprüden geçerken aşağı itmek, deniz kenarında gördüklerini boğmak gibi kötülüklerden başka, çarşı ve pazarda rastladıkları Türklere ağır hakaretlerde bulunuyorlardı.¹⁴

köylerindeki Rus karakollarına ani baskınlar yaparak silah ve cephane elde etmek suretiyle Rus kuvvetlerinin ilerlemesini engelliyorlardı. Ne var ki bu direniş, Bayburt'un düşmesi ve cephenin daha batıya kaydırılması üzerine 1916 yılı sonlarında durdurulmuştur. Atmaca, 2005: 72.

¹¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Bilgin, 2008: 55-100.

¹² Erdeha, 1975: 176.

¹³ Çapa, 1993: 6; Rumların işgal yıllarında bölge halkına yaptıkları zulümlerle ilgili olarak bölge halkından bazı eşrafın tuttuğu birkaç hatıra kayda değerdir. Bu anılarda, Türk mahallerinin olabildiğince tenhalaştığı, göç etmeyip evlerinde kalan halka ise Rum ve Ermenilerin baskı yaptıkları ifade edilmekteydi. Bu yıllarda Trabzon'da yaşanan acılar için bk. Selçuk, 1995: 50-52; Altınay, 1919: 7-10; Günday, 1960: 5-8; Ayrıca Akçaabat ve Tonya bölgesinde işgal yıllarındaki Rumların Türk muhacirlere yönelik tavırları da anılmaya değerdir. Lermioğlu'nun aktardıklarına göre Karaağaç ve Biçinlik yörelerinde göç halinde bulunan Trabzon ve Akçaabatlı muhacirlere yönelik Rumların gerçekleştirdikleri bir baskında 300'den fazla sivil, kadın, çocuğu öldürmüşlerdi. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Lermioğlu, 1949: 240-250.

¹⁴ Lermioğlu, 1949: 6; Ayrıca savaş yıllarında Trabzon'da Sosyal ve ekonomik hayat için bk. Beyoğlu, 1999: 479-488.

Trabzon'un işgal altında kaldığı süre boyunca Ruslar, şehri Doğu Anadolu'ya ve batıya doğru genişlemede bir üs olarak kullanarak limandan azami ölçüde yararlanmışlardı. Ayrıca iç kesimlerle bağlantıların sağlandığı bazı geçitlerle birlikte, şehrin savunulmasında stratejik öneme sahip olan, doğuda Sümene-Karadere hattına, batıda ise Akçaabat-Tonya (Kahadrak Platosu) hattına yığınak yapmak suretiyle konumlarını güçlendirmişlerdi.¹⁵

1917 yılı Mart ayından itibaren Rusya'da meydana gelen gelişmeler, Rus ordularının, Trabzon başta olmak üzere, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu'daki varlıklarını da derinden etkilemişti. Kasım 1917'de, Lenin önderliğinde gelişen Bolşevik İhtilal, kısa sürede bütün ülkeyi etkisi altına almış, ordu ve donanmadaki erler savaşmayı reddederek cephelerden ayrılmaya başlamışlardı. Bu durum bütün ülkede savaş karşıtı gösterilerle kendisini daha da belli edip Bolşevikler yönetime hâkim olunca Çarlık Rusya yıkılmış, yeni yönetim ilk olarak savaştan çekilmek suretiyle, komşu ülkelerle barış görüşmeleri yapmaya başlamıştır.¹⁶ Bu maksatla 18 Aralık 1918'de Osmanlı Devleti ve Bolşevik Rusya arasında yapılan Erzincan Mütarekesi ile Rus Orduları, Anadolu ve Karadeniz'de işgal ettikleri yerleri boşaltmaya başlamışlardı. Ancak Şubat 1918 tarihinde Osmanlı Devleti'nin de dâhil olduğu İttifak Devletleri ile Rusya arasında çeşitli nedenlerle hala bir barış antlaşmasının imzalanamamış olması, Erzincan Mütarekesi'nin geçerliliğini de tehlikeye düşürmüştü.¹⁷ Nitekim Ruslar, bir yandan Trabzon Limanı'ndan tahliyeye devam ederken kendilerinin işgal ettikleri yerleri tam olarak boşaltmamaları üzerine, Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa, işgal altında tutulan yerlerin askeri kuvvetle alınabilmesi için III. Ordu Komutanı Vehip Paşa'yı görevlendirmişti. III. Ordu Komutanı Vehip Paşa, 12 Şubat'ta başlamak üzere, Doğu Karadeniz sahil, şehir ve kasabalarını tek tek

¹⁵ FO. 371/4451, NO: 561, "İngiliz İstihbarat Raporu", 9 Aralık 1918.

¹⁶ Bu konu hakkında geniş bilgi için bk. Carr, 2004: 17; Palmer, 2015: 231-237; Bolşevik İhtilali kısa sürede Trabzon'daki Rus askerleri arasında da etkisini göstererek askerin disiplinden yoksun bir şekilde yağmacılık faaliyetlerine yönelmelerine neden olmuştu. Ahmet Refik Bey, o günleri şu şekilde hatıratında aktaracaktı: "...Bolşeviklik zuhur edince iş değişmiş, Rus neferleri zabıtlarını dinlememeye başlamışlar. İşte o zaman Ermeniler serbest kalmışlar. Bolşevikliğe sülük eden Rus neferleri ile birlikte yağmagerliğe ve bilhassa Türklere zulüm etmeye, ortalığı tahrip eylemeye koyulmuşlar, Osmanlı Ordusu yetişinceye kadar her tarafı yakmışlar, yıkmışlar; ordunun yaklaştığını hisseder etmez, ellerine geçen İslamları feci bir surette öldürmüşler, en güzel beldeleri harabelere çevirmişler..." Altınay, 1919: 12; Ayrıca Brest-Litovsk görüşmeleri hakkında geniş bilgi için bk. Yavuz, 2016: 6-32.

¹⁷ Özel, 1991: 12; Bilgin, 2008: 103-105.

Rus işgalinden kurtarmıştı. 14 Şubat'ta Görele, 15 Şubat'ta Vakfıkebir, 17 Şubat'ta Tonya, 18 Şubat'ta Akçaabat¹⁸ ve 24 Şubat'ta Trabzon'un kurtarılması ile Rus işgali, mart ayı sonuna kadar, tüm Karadeniz sahillerinden kaldırılmış oldu.¹⁹ Osmanlı ordusunun, mütareke hattını aşarak savaştan önceki sınırı geçip Kafkaslara doğru ilerlemesi, başta Bolşevik Ruslar olmak üzere, İngilizleri, hatta Almanları bile rahatsız etmişti. Osmanlı Ordusu, Bakü'ye girmiş ve bölgede dengeleri yeniden değiştirecek birtakım hamlelere girişmişti.²⁰ Ancak Kafkas Ordusu bir taraftan bu ilerlemeyi gerçekleştirirken diğer taraftan Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi ile İstanbul'un Müttefiklerce işgaline açık hale gelmesi, Suriye-Filistin Cephesi'nin çökmesi üzerine Osmanlı Hükûmeti, Müttefiklerle ateşkes görüşmeleri için girişimlerde bulunacak ve neticede 30 Ekim 1918'de imzalayacağı Mondros Ateşkes Antlaşması ile Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılacaktı.²¹

1. İngiltere'nin Bölgedeki Amaçları

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Rusya'nın savaştan çekilmesi ve Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalaması İngiltere'ye Karadeniz coğrafyasına açılma ve buradaki çeşitli unsurları kullanarak bölgeyi kontrol etme fırsatı vermişti.²² Şüphesiz İngilizler, bu fırsatı en iyi şekilde değerlendirebilmek için de, Rusların savaş yıllarında yaptıkları gibi, ilk etapta Trabzon'u denetim altına almak isteyeceklerdi. İngiltere, Karadeniz'den başlayarak Kafkaslar, Hazar Denizi, İran, Afganistan ve Ortadoğu'yu kontrol altına alacak şekilde bir güvenlik ağı oluşturarak bölge üzerinde egemenlik kurmak amacındaydı. İngiltere, bu amaca ulaşmak için Karadeniz'de hem Bolşeviklere karşı, hem de Türk Milli Hareketi'ne karşı yoğun bir faaliyet yürütecekti. Öyle ki İngiliz Hükûmeti, başta Bolşevikliğin yayılmasına engel olmak üzere, Çar Kuvvetlerine destek olmak isteyecekti. Ayrıca İngiltere, Büyük Ermenistan'ın Karadeniz'e açılmasını da gözetecekti. Karadeniz'deki Pontus Rum unsurlarına da yardımcı olmak ve Anadolu'daki direnişi her yönü ile sekteye uğratmak

¹⁸ Özel, 1991: 12.

¹⁹ Atmaca, 2005: 74; Sarıkaya, 2004: 41.

²⁰ Osmanlı Ordusu'nun Kafkaslar'da ileri hareketi, Brest-Litovsk görüşmeleri ve Kafkas Hükûmetlerle ilişkileri hakkında geniş bilgi için bk. Erdaş, 1994: 10-46.

²¹ Yavuz, 2016: 207.

²² Okur, 2011a: 32.

amacıyla da İngiltere, bölgenin, Anadolu'nun iç kısımları ile bağlantısını kontrol etmek için yoğun bir çaba verecek ve bu çabasında da yerel imkânlar da dâhil olmak üzere, tüm olanaklarını seferber etme yoluna gidecekti.²³

Esasında hemen belirtmekte fayda vardır ki Rusya'daki devrim, Batı dünyasında ve İngiltere'de öfke ve şok yaratmıştı. Bunun ilk etkisi de İttifak Devletleri ile yapılan Brest-Litovsk Antlaşması'yla Rusların savaştan çekilmesiyle kendisini göstermişti.²⁴ İngiltere Başbakanı Lloyd George, 20 Aralık 1917'de İngiliz Parlamentosu'nda yaptığı bir konuşmada Rusların savaştan çekilmelerinin ümitlerini kırdığını ifade ederek: “...büyük bir devletin savaştan çekilmiş ve başka bir büyük devletin tam olarak savaşa katılmamış olması dolayısıyla önümüzdeki ayları tehlikeli saymak gerekir... Rusya ayrı barış görüşmelerine girişmiş olduğuna göre artık kendi topraklarını kendisi savunmak zorunluluğundadır. Böylelikle İstanbul sorunu da çözümlenmiş oluyor...” diyerek yeni Rus yönetimine karşı duyulan tepkiyi açıkça dile getiriyordu.²⁵ Aynı zamanda Lloyd George bu ifadesiyle savaş sırasında imza edilen paylaşım antlaşmalarında, Rusya'nın artık taraf olmadığını ima ediyordu. Ancak bu bir zorunlu politika değişikliği anlamına da geliyordu ki bu tarihten sonra İngiltere, Fransa, ABD, Japonya, İtalya, Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Güney Rusya'ya asker çıkarmak suretiyle Bolşevik Kuvvetlere karşı, Çar Rejimini yeniden diriltmek isteyen kuvvetlere de her türlü desteği vermeye çalışacaklardı. Dolayısıyla Ekim 1918'de Osmanlı Devleti'nin mütareke antlaşması ile savaştan çekilmesi, Güney Rusya'da Bolşeviklere karşı yoğun bir mücadele veren İngiltere'nin bölgeye bakışının değişmesine ve Bolşeviklerle devam eden mücadelenin farklı bir boyuta dönüşmesine neden olmuştu. İngiltere, bu tarihten sonra mütareke gereği Çanakkale ve İstanbul boğazlarını kullanarak Bolşevikleri Karadeniz kıyılarından vuracaktı. Zaten İngiliz Hükûmeti, zaman bile kaybetmeden kasım başında İstanbul'a donanmasını gönderdiğinde derhal Karadeniz'e açılarak Rus şehirlerini kuşatma altına alacaktı.²⁶

²³ Okur, 2011a: 33.

²⁴ Yavuz, 2016: 25.

²⁵ Bayur, 1983: 617-618.

²⁶ Okur, 2011a: 35.

İngiltere; daha Mondros Ateşkes Antlaşması imza edilmeden önce, Bolşevik Ruslara karşı verilecek olan mücadelede, Doğu Karadeniz'in, özellikle de transit geçiş imkânı, konumu ve Batum gibi diğer şehirlerle olan bağlantısı gibi nedenlerle Trabzon'a ayrı bir önem vermekteydi. Çünkü kuzeydoğuda Bolşeviklere karşı yapılan operasyonlarda üs olarak kullanma niyetlerinin yanında, Trabzon'u kurmak istedikleri büyük Ermenistan sınırlarına katarak bu devletin Karadeniz'e komşu olması gibi bir amaç güdeceklerdi.²⁷ Bu amaçla, özellikle 1920 yılı içerisinde, Londra, Paris ve San Remo'da devam eden Müttefikler arası görüşmelerde Ermeni meselesi ile paralel olarak Trabzon'un durumu da masaya yatırılacaktı.²⁸

2. Mondros Ateşkes Antlaşması'nı Trabzon'da Uygulama Çalışmaları

Osmanlı Devleti, Mondros Ateşkes Antlaşması maddelerini vilayetlere tebliğ etmesinden hemen sonra Müttefikler, antlaşma hükümlerinin bir an evvel uygulanması için harekete geçtiler.²⁹ 7 Kasım'dan itibaren de İtilaf askerlerinin temsilcileri İstanbul'a ayak basmaya başladılar. İlk olarak İngiliz Albay Murph'in önderliğinde Binbaşı Chilton, Yüzbaşı Hoylet ve Teğmen Dweyk'ten oluşan bir grup İstanbul'a ayak bastı. Ardından Fransız Heyeti başkente geldi. Heyetin İstanbul'a ulaştığı gün, Çanakkale'ye gelen İngiliz Heyeti'nden General Fuller ile müstahkem mevki komutanı Albay Selahattin Adil Paşa arasında istihkâmların boşaltılmasına dair bir protokol hazırlandı. Bu protokol çerçevesinde İtilaf mayın tarama ve toplama gemileri Çanakkale boğazlarında görülmeye başladı.³⁰

Mütareke hükümlerini uygulama çerçevesinde, 9 Aralık 1918'de bir İngiliz torpidosu ordunun terhis ve silahlarının teslim işleri için Trabzon limanına

²⁷ Okur, 2011: 39.

²⁸ Özellikle Nisan 1920'de İtalya'nın San Remo kentinde Osmanlı Devleti ile imza edilecek barış antlaşmasına son şekli vermek amacıyla toplanan konferansta Ermenistan'ın durumu da görüşüldü. Trabzon'un da kurulacak olan Ermenistan'ın sınırları içerisine dâhil edilmesi için birtakım görüş ve öneriler, özellikle İngiliz diplomatlar tarafından dillendirilecek, Lord George ve Lord Curzon da bu önerileri destekleyecekti. Ancak Amerikan yönetiminin Ermenistan konusunda net tavır takınmaması sebebiyle büyük Ermenistan sınırının çizilmesi sonraya bırakılacak, bu kez de Millî Mücadele'nin Anadolu'da iyice filizlenmesi, ete kemiğe bürünmesi, Trabzon'un Ermenistan'a bırakılması projesinin hayalden öteye gidememesine neden olacaktı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Helmreich, 1996: 231; Dilek- Küçük, 2012: 959-971.

²⁹ Sertoğlu, 1972: 16: "Ordunun Terhisi Hakkında Talimat", İkdâm, 8 Kasım 1918., No: 7809.

³⁰ Okur-Küçükkuşurlu, 2006: 22.

gelerek Holhins adında bir teğmeni şehre bırakarak kuzeye doğru hareket etti. Aynı ay içerisinde iki Rus mühendisi ile 20 İngiliz süvarisi Batum'dan Rize yolu ile Trabzon'a gelerek kara yolu ulaşımının elverişli olup olmadığını kontrol ettiler.³¹ İngilizlerin bu faaliyetleri çok yakın bir zamanda bölgeyi ciddi bir abluka altına almak için yaptıkları ilk yoklamalardı. Çünkü hemen aynı tarihlerde İngilizler, Batum ile birlikte Kars, Ardahan'ın derhal tahliye edilmesi için Osmanlı Hükûmetine yoğun baskı yapmaya başlamışlardı. Bilindiği gibi Osmanlı Ordusu Brest-Litovsk görüşmelerinden sonra antlaşma sınırını aşarak Batum ve Bakü'ye girmişti. Mütareke ile birlikte İngilizler, Trabzon'a mütarekeyi uygulamayı denetlemek amacıyla kontrol subaylarını gönderdiklerinde, özellikle 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın Bakü, Batum, Kars, Ardahan'dan geri çekilerek mütareke hattı dâhilinde olması için Osmanlı Hükûmetine ve Harbiye Nezaretine yoğun baskı yapmaktaydılar. Öyle ki Amiral Calthorpe, bizzat Yakup Şevki Paşa'nın Batum'dan ve Kars'tan çekilmesi için General Volker'i 7 Ocak'ta Kars'a gönderecek ve ona, tahliyenin zaman geçirilmeden ve herhangi bir oyalamaya mahal vermeden gerçekleştirilmesi için baskı yapacaktı.³² İngilizler ateşkes antlaşmasının kendilerine vermiş oldukları yetkilere dayanarak Türk subaylara bu şekilde baskı yaparken diğer taraftan da ordunun terhis işlemlerinin sağlanması, silah ve cephanenin toplanıp güvenli bir şekilde Müttefik kuvvetlerin gözetimi altında bulundurulması ve asayişin sağlanması noktasında Trabzon'u bir üs olarak kullanmaya başlayacaklardı. İngilizler, mütareke antlaşmasında kendisine yer bulan, Karadeniz ve Çanakkale boğazlarının açılması ve istihkâmlarının işgal edilmesi, Karadeniz'deki torpillere ait bütün bilgilerin Müttefiklere verilmesi, bütün liman ve tersanelerin Müttefik işgal ve denetiminde olması, silah, cephane teçhizat ve taşıtların Müttefik kuvvetlerin denetiminde toplanması, depolanması ve Müttefiklerin güvenliklerini tehdit olarak gördükleri herhangi bir yeri işgal edebilmeleri gibi hükümler kapsamında mütarekeyi yorumlayıp hareket ediyor-

³¹ Özel, 1991: 26.

³² Yakup Şevki Paşa komutasındaki Türk ordusunun geri çekilmesi, Batum'un tahliyesi ve Yakup Şevki Paşa'nın mütareke hükümlerine aykırı davrandığı gerekçesiyle tutuklanıp Malta'ya sürülmesi ile ilgili geniş bilgi için bk. Yel, 2011: 49-62.

lardı.³³ Şüphesiz Trabzon'a gönderilen irtibat subayları da bu hükümler kapsamında kendilerine hareket alanı bularak hem Doğu Karadeniz'deki ordunun terhis işlemlerinin hızlandırılması, hem de Batum-Trabzon deniz yolu ve Trabzon-Erzurum kara yolu hattının kontrol altında tutulması gibi zor ve ağır bir görevi de üstlenmişlerdi. Ancak mütarekenin daha uygulanmaya başladığı ilk günden itibaren İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine, Trabzon merkez olmak üzere bölgedeki birçok noktadan, özellikle Türk askeri unsurların mütarekeyi uygulamak istemedikleri, bu kapsamda silah ve cephaneleri teslim etmedikleri, Müttefiklerle bilgi paylaşımında bulunmadıklarına dair şikâyetler yağıyordu. Bunun üzerine yüksek komiserlik Osmanlı Hükûmetine baskı yaparak yerel unsurların Müttefiklerle daha çok işbirliği yapmaları ve sahada kendilerini zora sokabilecek herhangi bir girişimde bulunmamaları noktasında bir takım talepler sıralanacaktı.³⁴

1919 yılı başından itibaren Trabzon'a yönelik faaliyetlerine hız veren İngilizler, 27 Şubat 1919'da iki zabıtini daha mütareke hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığını denetlemek amacıyla Giresun'a gönderdiler. Bu iki zabıt, daha önceden Trabzon'a gönderilen ve oradan da Giresun'a geçen teğmen Hutchison ile beraber, Ahz-ı Asker Şubesi riyasetiyle askeri ambarlara uğradıktan sonra kaymakamlık makamına gelerek askeri ambarlardaki silah ve cephanenin İstanbul'a sevk edilmeme sebeplerini araştırmaya başlamışlardı. Ayrıca yetkililer hapishanelerde Hristiyan mahkûm bulunup bulunmadığını ve Rumların Türkler tarafından bir tecavüze uğrayıp uğramadıklarını sordular. Hutchison ve beraberindeki zabıtlar, şimdilik yalnızca bu gibi nedenleri araştırmak amacıyla şehre geldiklerini, güvenlik sağlanmaz ise yeniden gelerek şehirde daha çok asker bulunduracaklarını, söyleyerek Kaymakamı tehdit ettiler.³⁵

Trabzon'da silah ve cephanenin teslim edilmesi meselesi İngilizleri oldukça tedirgin etmekteydi. Çünkü sadece Türk Ordusunun terhis olurken bıraktığı silah ve cephane değil, bazı yerlerde geliş güzel olarak Rus Ordusunun çekilirken bıraktığı ve yığınlar

³³ Mondros Ateşkes Görüşmeleri ve hükümleri hakkında detaylı bilgi için bk. Türkgeldi, 1948: 33-73; Başak, 2013.

³⁴ FO. 371/4157, No: 88757, 21 Mayıs 1919.

³⁵ Okur, 2011a: 40.

halini alan savaş araç-gereçlerinin ne olacağı sorunu da ortadaydı. İngilizler, bunların Türk çetelerinin eline geçerek Anadolu'ya sevk edilmesinden büyük kaygı duyuyorlardı. Neticede Trabzon, mütarekenin uygulamaya girdiği ilk aylardan başlamak üzere, liman ve şehrin birçok noktasında savaş araç ve gereçlerinin depolandığı ve bu depoların güvenliğinin sağlanması amacıyla bazı denetim subaylarının yer yer ziyaretlerde bulunduğu yer haline gelmişti. İngilizler, bu malzemeleri güvenli bir şekilde İstanbul'a nakletmek için büyük bir çoğunluğunu limanda bekletiyorlardı. Sovyet olağanüstü elçisi olarak sadece dört günlüğüne Trabzon'a gelen Frunze, şehirde gördüklerinden etkilenerek bu durumu anılarında şu şekilde ifade etmekteydi:

“Dikkatimizi en çok çeken şey, kentlerde ve köylerde, bizim ordumuzun çekilirken geride bıraktığı muazzam askeri malzemenin varlığı... Hemen hemen attığımız her adımda bunlarla karşılaşırız. Bize tahsis edilen araba eski Rus malı, arabaya koşulu at, kente köylüleri getiren yük arabalarının çoğu bizim eski katarlardan kalma, evlerdeki telefonlar bizden arta kalanlar... Bunun gibi pek çok şey... Bütün bunların savaşta yedek olarak kullanılacağını düşünerek memnun olduk. Ancak limana rastgele yığılmaları hiç hoş değil. Hemen hemen yüz kadar dekovil lokomotif, pek çok vagon, binlerce travers, sayısız dağınık ray gibi pek çok değerli mal atılmış. Ve bütün bu malzeme beş yıldan beri burada çürüyor, paslanıyor ve hiçbir işe yaramadan yağmalanıp gidiyor...”³⁶

İngilizler, bu malzemelerin Bolşevik Ordulara karşı savaşan Çar kuvvetlerine aktarılması için el koymuşlardı. Bu nedenlerle Trabzon'un her yeri adeta bir savaş araç-gereç yığını gibiydi.³⁷ Ancak bu durum 1920 başlarından itibaren değişmeye başlamış ve pek çok malzeme Türk çetelerinin gayretleri ile Akçaabat-Tonya-Maçka ve Sürmene-Karadere hattı üzerinden oluşturulan gizli dağ yolları ile Anadolu'da Kuvva-i Milliye Birliklerine aktarılmaya başlanmıştı.³⁸ Trabzonlu kayıkçılar, limandaki depolara bir şekilde sızarak cephaneye ve malzemeleri gizli geçitlerden Erzurum'a nakletmek üzere iç kesimlere taşımışlardı. Şehirdeki İngiliz Konsolosluğu sık sık tekrarlanan depo baskınlarının önünü almak için

³⁶ Frunze, 1996: 21.

³⁷ Frunze, 1996: 21.

³⁸ WO. 106-64, No: 1522, p. 396., 1920.

Trabzon Valiliği ve İstanbul Hükûmeti nezdinden sürekli şikâyetlerde bulunsalar da baskınların önü alınmadı.³⁹

Trabzon'da mütareke hükümlerinin uygulanmasında bu derece endişeli bir durum ortaya çıkınca İngiliz Hükûmeti çok geniş yetkilerle Albay Rawlinson başkanlığındaki bir heyetin Batum'dan Trabzon'a, oradan Zigana Geçidi üzerinden Bayburt ve Erzurum'a gidip gelişmeleri bizzat yerinde görüp raporlaması için yetki verdi. İngiliz heyetinin yapacağı her türlü denetlemede, yerel makamların onlara sorun çıkarmaması için de İstanbul'da bulunan İngiliz Yüksek Komiserliği, Padişah Vahdettin imzalı bir yetki belgesini Albay Rawlinson'a ulaştırmıştı. Ayrıca İngilizler, Trabzon'daki askerî makamların, her ihtimale karşı Rawlinson'u itibar almamalarının önüne geçmek için de Harbiye Nazırlığı tarafından, heyetin görevinin ne olduğunu Türk komutanlara açıklamak üzere hazırlanan resmi bir tebliği de almayı başarmıştı. Bu belgeler Rawlinson ve heyetinin, çetelerin cirit attığı Karedeniz sahil kasabalarından Bayburt'a, Erzurum ve Kars'a oradan da yeniden Batum'a güven içinde dönmelerine imkân sağlayacaktı.⁴⁰

Rawlinson, Trabzon'a vardığında şehirde bulunan İngiliz istihbarat subayı Yüzbaşı Crawford ile görüşerek genel durum hakkında bilgi aldı. Crawford, Trabzon'da mütareke sonrası genel durum ve Türk yetkilileri ile temasları sonrasında edindiği izlenimler açısından şehirdeki en yetkin Müttefik subaylardan biriydi. Ayrıca kendisi Giresun ve Samsun'da bulunan diğer İngiliz istihbarat subayları ile sürekli temastaydı. Trabzon'un iç kesimlerle bağlantısının sağlanmasında, şehirdeki Rum ve Ermeni çetelerin faaliyetleri ile Rum Metropolitin çalışmalarından haberdar bir vaziyetteydi. Crawford, Rawlinson ile olan görüşmesinde kendisine bu tür detayları aktarırken Topal Osman olmak üzere bölgede faal haldeki Türk çetelerinin konumlandığı yerler hakkında da bilgiler aktarmıştı.⁴¹ Rawlinson, Trabzon'da kaldığı süre boyunca yapılacak çalışmalar hakkında da heyet üyelerine her gün eğitimler veriyordu.⁴²

³⁹ Tarakçıoğlu, 1986: 53.

⁴⁰ Rawlinson, 2013: 205.

⁴¹ FO.371/4158, No: 96979, 12 Haziran 1919.

⁴² Rawlinson, 2013: 206; Rawlinson, Aralık 1919'de Trabzon'a bir kez daha gelerek şehirdeki maden ocakları, şimendüfer hatları, mühim ulaşım araçları hakkında incelemelerde bulunacağından söz ederek yerel

Rawlinson, Trabzon'da çalışmalarını tamamlayıp istihbarat subayı Crawford'u, ne yapması gerektiği konusunda, sıkı sıkı tembihledikten sonra Bayburt'a geçmek üzere, ilk gün kolay aşabileceklerini düşündükleri, Zigana'ya doğru yöneldiler. Hedeflerinde, iç kesimlerle bağlantının sağlandığı dağ yollarını yerinde görebilmek ve Bayburt'taki Türk askeri birliklerini denetlemek vardı.⁴³

Albay Rawlinson'un Trabzon'dan ayrılmasından kısa bir süre sonra, 12 Nisan 1919'da, Kâzım Karabekir Paşa, Gülcemal Vapuru ile Trabzon üzerinden Erzurum'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı. Karabekir Paşa, 19 Nisan'da Trabzon'da karaya çıktığında Rawlinson şehirden ayrılmıştı.⁴⁴ Karabekir Paşa, Trabzon'a ulaşır ulaşmaz, ilk iş olarak 12 Şubat 1919'da, şehir eşrafı tarafından kurulan ve temel amacı şehrin ve bölgenin haklı mücadelesini tüm dünyaya ve Müttetik Devletlere duyurmayı amaçlayan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'ni⁴⁵ ve Belediye Reisi Barutçu Ahmet Efendi'yi ziyaret etti. Karabekir bu ziyaretlerinde, cemiyet üyeleri ile birlikte Belediye reisinin, ülkenin ve bölgenin vaziyetinin dehşetinden yılmış ve müteessir olduklarını gözlemleyerek "...Ahvali olduğu gibi değil müthiş ve giderilmesi imkânsız felaketli..." bir halde gördüklerini fark etti. Bölge halkı Birinci Dünya Harbinde Rus istilasası ile ezilmiş, şimdi ise İngiliz donanmasının varlığı ile şehirde kol gezen Pontus ve Ermeni çetelerinin faaliyetlerinden yılmış durumdaydı.⁴⁶

makamlardan kendisine kolaylık gösterilmesini istemişti. Okur, 2011b: 581.

⁴³ Rawlinson, Zigana Geçidi'nden anlarında şu şekilde bahsetmekteydi: "200 mil boyunca bu dağlardan geçebilmek için tek yol, Trabzon'dan dağlara doğru yükselip 50 mil iç tarafta denizden 6500 fit yüksekliğe ulaşan Zigana Geçidi'ydi. Saflığımızdan ötürü o geçidi ilk gün kolayca geçebileceğimizi düşündük. Çünkü karlar çok erimişti. Ve arabalarımız iyi durumdaydı. Hiçbir zorluk beklemiyorduk. Hamsiköy isminde ve zirveden 15 mil uzakta ve 2500 fit aşağıdaki bir Rum köyüne ulaştığımızda hava kararıyordu. Karla kaplı dağların arasında olduğumuz için hemen oracıkta o vahşi topraklarda daha sonra defalarca kuracağımız çadırlarımızdan birini kurup kamp yaptık. Buradaki gecikmemiz araçlarımızın arızalanmasından değil; ama eğimin çok dik olması ve yüklerimizin ağır olmasındandı." Rawlinson, 2013: 207.

⁴⁴ Karabekir, 1995: 112.

⁴⁵ Mahmut Goloğlu'nun tespitlerine göre Cemiyet, şu amaçlar doğrultusunda faaliyet göstermiştir: "1-Memleketin tanınmış kimselerinden mürekkep bir heyetin Türkiye lehinde ve bölgenin hakları üzerinde propagandalar yapmak üzere Avrupa'ya gönderilmesi, 2- Avrupa'ya gönderilecek heyeti temin etmek üzere beş üyenin İstanbul'a yollanması, 3- Bu uğurdaki harcamaların cemiyet için toplanacak para ile karşılanması." Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin kuruluş tüzüğü, çalışmaları ve cemiyette bulunan üyeler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Goloğlu, 2011: 17-23; Ayrıca, Cemiyetin çalışmalarına yön verecek olan ve iki kez toplanacak olan Trabzon'daki kongreler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Çapa, 1998.

⁴⁶ Karabekir, 1995: 112.

30 Nisan'a kadar Trabzon'da kalan Karabekir Paşa, şehirde İngilizlerin hemen her şeyi kontrol altına aldıklarını fark ederek şehirde bulunan Fransız irtibat subaylarının da Türk aleyhtarı olduklarını görmüştü. Karabekir Paşa, şehirde bulunduğu süre zarfında iskele ambarlarında bulunan top kamaları ve savaş malzemelerinden işe yarar olanları ayırarak bunların bir şekilde İngilizlerin ulaşamayacakları iç kesimlere transfer edilmesi için gerekli yerlere nakledilmesi konusunda bölge halkından gönüllü birlikler kurdu. Ayrıca Rawlinson'un Trabzon'da bulunduğu sıralarda, Trabzon kumandanlığına, mütareke gereğince uyulması gereken emirlerin geçersiz olduğunu duyurdu.⁴⁷ Karabekir Paşa, ayrıca İngilizlerin İstanbul Hükûmetine yaptığı baskı sonucunda görevinde uzaklaştırılan Yarbey Halit Bey'in (Deli Halit Paşa) Torul'a geçerek 3. Tümen'i gizlice buradan idare etmesine olanak sağladı.⁴⁸ Karabekir Paşa'nın bu çalışmaları, İngiliz İstihbarat Subayı Carwford'un dikkatini çekse de Paşa, şehirde bulunan birlikleri, mektep ve ambarları bütünüyle gözden geçirdi. Samsun'da asayişin tehlikeli bir vaziyet almasından dolayı üçüncü kolorduya bağlı bir müfrezeyi Samsun'a gönderdi. Ayrıca şehir dâhilinde bulunan jandarma birliklerini denetmekle vazifeli olan Fransız konsolosluğunu ziyaret ederek Müttefiklerin şehirdeki çalışmaları hakkında bilgiler aldı.⁴⁹ Karabekir Paşa, şehirden ayrılıp Erzurum'a geçtikten sonra bile 15. Kolordunun görev sahası alanında olduğundan Trabzon ile olan irtibatı devam ettirdi.⁵⁰

Trabzon'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, İngilizlerin varlığından cesaret alan Rum ve Ermeni çetelerinin faaliyetleri ile uğraşırken şehir 15 Mayıs'ta İzmir'in Yunan askerleri tarafından işgal edildiği haberi ile çalkalandı. İşgal haberi, şehirde büyük bir infial yaratarak Müttefiklere karşı tepkiye dönüştü. 16 Mayıs'ta Trabzon'un ileri gelenleri, belediye dairesinde bir toplantı yaparak İzmir'in işgalini protesto etmeye karar verdiler. Ardından 19 Mayıs'ta çıkan İstikbal gazetesinin, işgali haber vermesi üzerine,

⁴⁷ Karabekir, 1995: 114.

⁴⁸ Erdeha, 1975: 182.

⁴⁹ Karabekir, 1995: 114-115.

⁵⁰ Karabekir, Erzurum'a geçtikten sonra Rawlinson ile mütareke hükümleri, barış koşulları ile alakalı olarak bir görüşme gerçekleştirmiş ve görüşmenin detaylarını Mustafa Kemal'e aktarmıştı. Görüşmenin detayları ve Mustafa Kemal'in bu görüşmeye karşı reaksiyonları hakkında bilgi için bk. Karabekir, 1995: 894-906.

Trabzon derin bir üzüntüye boğuldu. Bölge halkı gerek münferit ve gerekse toplu olarak Müttefik devletlerin temsilcilerine ve İstanbul Hükûmetine, telgraflar göndermek suretiyle, tepkileri dile getirmeye başladılar.⁵¹ Maçka, Tonya, başta olmak üzere birçok yerden işgal kuvvetleri komutanlıklarına protesto telgrafları yağmaya başlandı.⁵² Şehirde işgale tepki büyük bir hal alınca 28 Mayıs'ta halk Yunanlıların İzmir'den çıkarılmaması halinde şehirdeki Rumların tamamını kesmekle tehdit ettiler. Bu tehdit, şehirdeki İngiliz ve Fransız temsilcilerinin hemen harekete geçmelerine neden oldu. Hatta İngilizler, bu gibi tehditlerin önünü alabilmek için bir ara Trabzon'un işgal edebileceklerini dillendirmeye bile başladılar.⁵³ Dâhiliye Nezareti de halkın bu şekilde galeyana gelerek herhangi bir çılgınlık yapmasının önüne geçilmesi amacıyla, Trabzon Valiliğine gönderdiği telgrafta, bu tür olaylara mahal verilmemesi için şehir genelinde önlem alınmasını istiyordu.⁵⁴

3. Trabzon'un İşgaline Dair Endişeler ve İngiliz İstihbarat Servisinin Çalışmaları

İzmir'in işgalinin Trabzon ve tüm ülkede yarattığı tepkilerin gölgesinde, İstanbul'dan hareketle 19 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığında ilk iş olarak görev sahasındaki şehir ve kasabaların asayiş durumunu öğrenmek istedi. Bu amaçla Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktığı gün içerisinde, aralarında Trabzon'un da bulunduğu Anadolu'daki 11 şehrin mutasarrıf ve kolordu komutanlıklarına gönderdiği telgrafta, görev dâhilindeki şehirlerde vukua gelen eşkıyalığın sebep, etken ve dereceleri hakkında kendisine acele malumat verilmesi noktasında bilgi rica ediyordu.⁵⁵ 29 Mayıs'ta da Sivas, Erzurum ve Ankara'da bulunan komutanlıklarına gönderdiği telgrafta da İzmir'in işgalinden sonra İngilizlerin Samsun ve Trabzon'u da işgale hazırlanmalarına

⁵¹ Özel, 1991: 70.

⁵² Atamer, 1968: 7.

⁵³ Trabzon ve yöresindeki halkın, İzmir'in işgaline mitingler düzenlemek ve protesto telgrafları çekmek suretiyle gösterdikleri tepkiye bölgedeki Müdaafa-i Hukuk dernekleri de katılmışlardı. Cemiyet adına 22 Mayıs'ta İstanbul'da İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'ye gönderilen telgrafta, İtilaf Devletlerinin ilan ettiği esaslarla çelişen İzmir'in işgali haberinin Trabzon ahalisinde yarattığı üzüntü; barış konferansının kararı ile İzmir'in işgalinin, daha sonra Yunanlıların ülke üzerinde haklar iddia etmesine izin verilmesinin, insanlığın ve adaletin merkezi olarak kabul ettiği konferanstan hiç ümit edilmediği ifade edilmişti. Özel, 1991: 72.

⁵⁴ Çapa-Usta, 1995: 4; İzmir'in işgalinin Trabzon'da neden olduğu tepki hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Üçüncü, 2012: 72-78.

⁵⁵ Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003: 309.

dair alınan istihbarat bilgilerini paylaşarak sahil şehirlerinde olabilecek bir işgal durumuna karşı alınabilecek önlemleri şu şekilde sıralıyordu:

“Doğu vilayetlerinde yabancı işgalini iki şekilde düşünmekteyim. Ya Karadeniz sahilindeki Rum ahalisi isyan ederek cumhuriyet ilan edecek ve bir taraftan da kuvvetli iç ve bilhassa dış çeteleri vilayetlerimizi yağmalayacaktır. Buna karşı koyma; jandarma ve asker müfrezeleriyle ve tam bir şiddetle takibat yapacağız. Ve İslam köyleri de ellerindeki silahlarıyla köylerini bizzat savunacaktır. Veyahut böyle bir isyanla gerek birlikte olsun ve gerekse olmasın, sahile ufak veya büyük yabancı kuvvetleri çıkarken sahilde yerleşecek ve belki de içeriye de sarkacaktır. Çıkan yalnız Yunan kuvveti olursa ahali ve askeri kuvvetlerimiz ile püskürtülmesi çaresine başvurulabilir. Diğer İtilaf Devletlerinin birlikleri olursa, sahilde yerleşmelerini geciktirmek ve içerde karşı koymanın da aşağıdaki şekilde mitingler ve çeşitli gösterilerle milli protestolar yapılabilir. Fakat bu kuvvetlerin içeriye sarkmasına yani memleketimizi bilfiil istila etmelerine karşı tabii ki de halk ve asker tek vücut olarak fiilen silahla bağımsızlığımızı savunmaya uğraşacaktır.”⁵⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın çok seri bir şekilde ülkenin genel durumu hakkında kolordu komutanlıklarından, vilayetler ve bağımsız sancaklardan aldığı bilgiler neticesinde elde ettiği izlenimlerde, İstanbul Hükûmetine ve gerektiğinde işgal yüksek komiserliklerine cüretli çıkışlarda bulunması, kısa sürede İngilizlerin dikkatini çekmişti. Zaten Samsun'da bulunduğu sıralarda yaptığı faaliyetler, İngiliz yüzbaşı tarafından yakinen takip altına alınmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın bu çalışmaları, Samsun'dan İngiliz Yüksek Komiserliğine şikâyet olarak iletilince komiserlik, Mustafa Kemal'in Samsun'a gönderiliş amacının ne olduğunu sorgulamak, gerektiğinde onu geri çağırarak amacıyla İstanbul Hükûmeti ile irtibata geçmişti.⁵⁷

İngilizler bir yandan Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerini takip etmeye çalışırken Trabzon'da irtibat subayları vasıtasıyla özellikle İzmir'in işgalinden sonra oluşan genel durum hakkında bilgi almaya çalışıyordu. Bu amaçla İstanbul'dan gönderilen Iron Duke isimli gemi ile 7-8 Ekimde Samsun ve Trabzon'a yaptığı ziyaret ile ilgili notlar İngiliz Hariciye Bakanlığına aktarılıyordu. İlk olarak 7 Ekimde, Sam-

⁵⁶ Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003: 337; Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, 2006: 30.

⁵⁷ FO. 371/4158, No. 94640, 8 Haziran 1919.

sun'a yapılan ziyaretin ayrıntılarına yer verilen raporda, şehirde bulunan Rum ve Ermeni ahalinin endişeli bir hâlde olduklarına değinerek başpiskoposların, ulusalcıların son günlerindeki faaliyetlerinden şikâyetlerine değiniliyordu.⁵⁸ 8 Ekimde Trabzon Valiliğini ziyaret eden İngilizler, şehrin sakin bir hâlde olduğunu rapor ediyordu. Ayrıca İngiliz yetkililer Binbaşı Ali Rıza Bey ile yaptığı görüşmeye değinerek limanda Ruslara ait olan malzemeleri korumakla görevli olan İngiliz Kontrol Subayı Yüzbaşı Crawford'a engel çıkarmaması konusunda da uyarılarda bulundu.⁵⁹

Amiral De Robeck, Karadeniz sahillerine yapılan bu ziyaretin detayları hakkında raporunu Lord Curzon'a iletirken şehrin idaresi ve asayiş durumu ile ilgili olarak istihbarat kaynaklarından aldığı bilgilere dayanarak Trabzon'da durumun giderek kötüleşmekte olduğuna dikkat çekmekteydi. Ayrıca De Robeck, Giresun'un yerel otoritelere emirler yağdıran bir eşkiya tarafından yönetildiğini (Topal Osman Ağa kastediliyor), Trabzon Valisinin bu durum karşısında güçsüz kalarak durumu kontrol altına almakta etkili olamadığını ifade ediyordu. Türk çetelerinin varlığına da değinilen raporda, kıyıda korsan

⁵⁸ İlgili notta Samsun'da hükümet makamlarına yapılan ziyaretten sonra Ermeni ve Rum piskoposlar ile yapılan görüşmenin detayları şu şekilde aktarılıyordu: "...Öğleden sonra Bafra Piskoposunun ve Ermeni başpiskoposunun başkanlık ettiği Rum ve Ermeni bir heyete uğradım. Rum piskopos, Türklerin kendi toplulukları üzerinde neden olduğu sıkıntıları abartılı bir şekilde anlatırken Ermeni meslektaş gerçekten endişeliydi, bunun sebebi kaderi Mustafa Kemal'i izleyenlerin ellerinde olan toplulukların, Osmanlı hâkimiyetinden çıkarak Anadolu'nun herhangi bir bölgesinden uzaklaştırılacak barış antlaşması beklentileriydi." F.o 406/41, No.160/1, "Amirallikten İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na", 20 Kasım 1919.

⁵⁹ Trabzon ziyareti hakkında rapor şu ifadelerle yer veriyordu:

"8 Ekim 1919 tarihinde, -Iron Duke- ile Trabzon'a doğru ilerledim. Vali Galip Bey, Erzurum'da olması sebebiyle on sekiz gündür makamında değildi, Mustafa Kemal tarafından çağrılmıştı. Temsilcisi II. Defterdarı ki kendisi ulusalcı yetkililerin bir kuklası gibiydi, ilk ziyaretin benim tarafımdan kendisine yapılması gerektiğini belirterek beni ziyaret etmeyi reddetti. Bunun üzerine, kendisini "Iron Duke"ün güvertesine davet ederek mütareke ve barış durumu arasındaki farkı açıkladım ve valinin uzun bir süre kendi bölgesinde olmamasına şaşırıldığını belirterek Mütteliklerin Türklerden kamusal güvenliği sürdürmesini beklediği konusunda uyardım.

Kıyı boyunca Yunan ve Ermeni heyetlerle görüştim. Trabzon'daki sonuncu koloni, 60,000'e 400 gibi bir sayıyla savaş öncesi güçler tarafından ayrılmaya zorlanmış ya da katledilmişti. Kasabanın genelde sakin olduğunu (Hristiyanlar son dönemde kendi sınırları içinde öldürülmüşü) ancak köylerde Hristiyanların güvenliğinin istikrarsız olduğunu ifade ettiler. Bana göre, burada Türklerin öfkesine maruz kalan Hristiyanların da suçu bulunmaktadır; aynı zamanda endişelerinin yersiz olduğunu düşünüyorum.

Ayrıca, yerel birliklerin kumandanı Binbaşı Ali Rıza Bey ile de görüştim, kendisi Erzurum'da bulunan askeri ve ulusalcı otoritelerin temsilcisidir ve yetkililerin politikalarını kontrol etmektedir. Kendine de daha önce Vali temsilcisine yaptığım uyarıyı yineledim ve buna ek olarak Trabzon'da hala Türklerin elinde bulunan Ruslara ait askeri malzemeleri kurtarmakla görevli İngiliz Askeri Kontrol Subayı, Kaptan Crawford'u engellemelerine karşın uyardım." F.o 406/41, No.160/1, "Amirallikten İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na", 20 Kasım 1919; Ayrıca İngilizler Temmuz ayı içerisinde de bölgeye istihbarat subaylarını göndererek Trabzon başta olmak üzere bölgenin sosyo-ekonomik, demografik ve asayiş durumu ile ilgili bir rapor hazırlamışlardı. Rapor hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Okur, 2008: 68-75.

faaliyetlerin belirgin bir şekilde artış gösterdiği bildirilerek bu rahatsızlığın Trabzon'a Rize'den gelen Lazlar tarafından verildiği ifade ediliyordu.⁶⁰

Türk resmi yetkili ve otoritelerinin Müttefiklere karşı tutumları hakkında da De Robeck, Giresun, Trabzon ve Rize'de resmi makamların çoğunun Mustafa Kemal'e ve onun amaçlarına olan bağlılıklarını gizlemediklerine değinerek bu makamların Müttefiklere karşı yer yer düşmanca bir tutum sergileyebildiklerini ifade ediyordu. Özellikle Trabzon'daki durum hakkında detaylı bilgi veren De Robeck, Mehmet Galip Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'nın müdahalesi ile görevden alınmasından sonra yerine atanan yeni Vali Haydar Bey⁶¹ ile yapılan görüşmeye değinerek onun Mustafa Kemal Paşa'ya tam bir bağlılık içerisinde olduğunun altını çiziyordu. Valinin şehirde jandarma ve askerî gücün yeterli olmamasından dolayı, vilayette güvenliği garanti edemeyeceklerine değinerek İzmir'de veya Türkiye'nin herhangi bir yerinde işgallerin devam ettiği sürece barışın sağlanamayacağına olan inancını belirtti.⁶²

İngilizler, bu raporlarda ifade edilen hususlarla birlikte, İzmir'in işgalinin Karadeniz sahillerindeki etkileri, bütün engellemelere rağmen Erzurum Kongresi'nin toplanma hazırlıkları ve Trabzon'daki yöneticilerin mütareke hükümlerine aykırı davranışları, 1919 yılının ortalarında millî direnişe iyi bir gözdağı vermek isteyen İngilizlerin, Trabzon'u işgal altına alma temayülünü ortaya çıkarmıştı. Bu yönde ilk girişim Yarbay Smith tarafından yapılarak yukarıda ayrıntıları verilen gezi raporundan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Trabzon kıyılarına gelmesinin önlenmesi ve jandarmanın Müttefiklerin denetimi altına sokulmasını istemişti. Bu hususta ikinci önemli adım ise General Milne tarafından gerçekleştirilecekti. Milne, Mustafa Kemal'in Erzurum'da bir ordu teşkilatlandığı ve Müttefiklerin şimdilik buna askerî güçle karşı koyabilecek durumda olmadıklarını belirterek Trabzon'un bir an evvel işgal altına alınmasını Amiral Calthorpe'ye önerdi. Ancak Calthorpe, bunun büyük bir iş olduğunu, içerideki Hristiyanların kıyılara çekilerek korunmasının mümkün olamayacağını, belirterek işgal girişimine olumsuz cevap

⁶⁰ F.O 406/41, No: 2203, "Amiral J.D. Robeck'ten Lord Curzon'a", 24 Kasım 1919.

⁶¹ Haydar Bey'in göreve atanması Ali Rıza Paşa Hükümetinin kurulmasından sonra Ekim 1919'da gerçekleşmişti. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Erdeha, 1975: 189-190.

⁶² F.O 406/41, No: 2203, "Amiral J.D. Robeck'ten Lord Curzon'a", 24 Kasım 1919.

verdi.⁶³ Ancak Trabzon'un işgal altına alınması fikri şimdilik rafa kaldırılmışsa da bölge halkı başta olmak üzere, şehrin ileri gelenleri bu tarihten sonra İngilizlerin her bir teşebbüsünden iyice kuşkulandırmaya başlamışlardı. 9 Aralık 1919'da içerisinde üç bin civarında İngiliz askerinin bulunduğu nakliye vapurunu Trabzon Limanı'na göndermeleri⁶⁴ bu kuşku ve korkuları daha da alevlendirmişti.

Trabzon, böyle bir atmosfer içerisinde 1920 yılını karşılarken 17 Şubat 1920 tarihinde yeni Vali Hamit Bey göreve başladı. Yeni vali ilk iş olarak şehirde asayişin temin edilmesi için kolları sıvayacak ve bunun için İngilizlerin de istekleri doğrultusunda Giresun, Ordu, Rize ve Sürmene'de iyice ortaya çıkan eşkıyalık faaliyetlerine karşı tedbir almak zorunda kalacaktı. Sürmene adeta yirmiye yakın eşkıyanın cirit attığı bir yer hâline gelmişti. Özellikle kasabada Bazoğulları ile Gugudahlılar'la arasında devam eden çarpışmalar iki tarafın tamamen silahlanmasına neden olmuş ve bu durum Sürmene'de olağanüstü bir durumun yaşanmasına yol açmıştı. Maçka'da etkili olan Yetimoğlu Çetesi de faaliyetleri ile bölge halkını rahatsız etmekteydi. Bütün bunların yanında Rum ve Ermeni çetelerinin yaptıkları da şehirde güvenliği sekteye uğratıyordu. Ayrıca İngilizlerin de mustarip olduğu Giresun'daki Topal Osman Ağa'nın faaliyetleri de valiyi rahatsız etmekteydi.⁶⁵ Hamit Bey, bu tarz asayişsizliklerin şehrin işgaline neden olacağına inanıyordu. Aslında tüm Doğu Karadeniz düşünüldüğünde çeteler bir yandan Millî Mücadele'ye destek olmak amacıyla silahlı direnişe hazırlık yaparlarken diğer taraftan da ciddi derecede İngiliz ve Fransızları rahatsız etmekteydiler. Nitekim Rize-Hopa bölgesinde Mataracıoğulları ile Tuzcuoğulları; Of yöresinde Sarıalioğulları ile Çakıroğulları; Akçaabat yöresinde Sedaroğulları hazır bir vaziyette bekliyordular.⁶⁶

Hamit Bey'in göreve başlaması ile birlikte Trabzon üzerinde İngiliz baskısının arttığı günlerde her türlü ihtimale karşı sahilde bulunan cephanenin Maçka'ya nakledilmesi kararlaştırılmış ve bunun için de sevkiyata başlanmıştı. Ancak İngiliz istihbarat subayı

⁶³ Okur, 2011a: 43.

⁶⁴ Okur, 2011a: 43.

⁶⁵ Eken 2008: 107-108.

⁶⁶ Albayrak, 1981: 124.

Crawford'un bunu fark etmesi ile sevkiyat durdurulmuş ve İngilizler sahilde ve şehirde devriye sayısını arttırarak bu tür girişimlerin önünü almaya çalışmışlardı. Özellikle Vali Hamit Bey sevkiyat işine “*şehrin işgaline gerekçe olur*” diye karşı çıkıyordu. Ancak valinin bütün itirazlarına rağmen Heyet-i Temsiliye'nin kararı ve Karabekir Paşa'nın da bilgisi dâhilinde gizlice sevkiyat işine yeniden başlanmış, önemli bir miktar Trabzon- Erzurum yolu ile iç kısımlara aktarılmıştı. Ancak bir süre sonra İngilizler bu girişimden de haberdar olmuşlar ve yirmi sandık civarındaki cephaneye el koymuşlardı.⁶⁷

Aslında tam da bu günlerde Trabzon'da, hummalı bir çalışma ile vadi yollarından iç kesimlere sürekli silah sevk ediliyordu. Albay Rawlinson, Erzurum üzerinden yeniden Trabzon'a geldiğinde bu duruma dikkat çekerek şehirde sanki bir şeylerin sürekli olarak kendilerinden saklandığı zannına kapılmıştı. Kendisine verilen silah listesinden başka, şehirde çok daha fazla silah olduğunu düşünerek şehrin birçok noktasında İngiliz askerlerinin aramalar yapmasını istemiş; ancak kendi deyimi ile “*...Böylesine dik bir sahilde silahların götürülebileceği pek fazla bir yer yoktur.*” diye düşünerek silah aramalarını sadece birkaç noktada sınırlı tutmuştu.⁶⁸

16 Mart 1920 tarihinde gerçekleşen İstanbul'un işgali Trabzon için de heyecanlı günlerin yaşanmasına

⁶⁷ Eken 2008: 117; Silah sevkiyatı yerel makamların derin bir korkusu ile birlikte yürütülürken mevki komutanı da dahil olmak üzere bunun bir işgale gerekçe olacağı zannıyla sevkiyatın durdurulması için 15. Kolordu komutanlığına şu şekilde yazı yazılmıştı: “*Trabzon cephaneliğimizde mevcut mühimmatımızın nakli hakkında, dün de, 19 Mart'ta Vali Bey'in mütalaası soruldu. Cephanenin nakli Trabzon'u işgale vesile olacağı ihtimaline ve tarafımızdan nabe-mevsim böyle bir vesilenin ihdası Trabzon halkında da işgal felaketlerine tarafımızdan sebebiyet verilmiş gibi bir fikir hâsıl edeceği ve binnetice Trabzon'daki hububatın da elden çıkacağı cihetle işgalin bir emr-i vaki şekline gireceği hissedilir hissedilmez nakil etmek üzere şimdilik cephaneliğe dokunulmaması vali bey ile birlikte muvafık görülmüştür. Emir ve İrade-i Devletleri maruzdur.*” Karabekir, 1995: 1047; Vali Hamit Bey, İngilizlerin işgale kuvvetli bir gerekçe olur diye 1920'de Mustafa Kemal'in bütün baskılarına rağmen Trabzon'da seçimlerin ertelenmesini sağlamıştı. Bu durumun gerekçelerini anlarında şu şekilde izah etmekteydi: “*İngiliz donanmasından bir kısmı Trabzon kıyılarında bir deniz gösterisi yapıyordu. Hatta karaya silahlı asker ve bando çıkararak gözdağı vermek istemişti. Bunu bertaraf etmek için her tehlikeyi göze alarak tek başıma amiral gemisine kadar gitmiştim. Tutuklanmak ve Malta'ya sürülmek bir mesele değildi. İşte böyle bir hengâmede Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin seçimleri yapılmasını istemesi ilk önce halk tarafından tereddütle karşılandı. Fetvahanede toplanan eşraf yanına gelerek İngilizlerin yeni bir müdahalesini çabuklaştırması ihtimaline karşı seçimin ertelenmesi lüzumunu ileri sürdüler. Heyecanlı idiler. Bunlara karşı ısrar eylemek psikolojik bakış açısından uygun düşmezdi. Düşünmeye ve o saatte duruma benim kadar vakıf ve hâkim olmayanlardan sormaya lüzum görmeksizin, eşrafın görüşlerine katıldım. Heyet memnunlukla ayrıldı. ... iki gün sonra nezdime toplandığım aynı zevata tehlikenin ortadan kalktığını temas ettiğim İngilizlerden dahilde bir karışıklık vuku bulmadıkça müdahale edilmeyeceğine dair söz aldığımı ve böyle seçim yapılmasında zaruret olduğunu ısrar eyledim. Bana gidecek mebus heyetinin başına geçtiğim takdirde seçime razı olacaklarını bildirdiler. Tabii olarak muvafakat ettim ve mesele böylece hallolundu.*” Erdeha, 1975: 193.

⁶⁸ Rawlinson, 2013: 223.

neden olmuştu. Öyle ki işgalin gerçekleştiği gün Trabzon Limanı'nda bulunan İngiliz torpidosundan iki subay karaya çıkararak rıhtım ve kale yüksekliğini ölçtüler. Geceleri ise sahilleri ışıltak ile aydınlatmaya başladılar. Bütün bu gelişmeler şüphesiz, askeri ve mülk-i erkân ile halk arasında İtilaf Devletleri'nin Trabzon'u işgal edeceklerine dair kuşkuları iyice artırmıştı.⁶⁹

İngilizler, yaşanan bütün bu gelişmelere rağmen Trabzon'daki hadiselerle kayıtsız kalamamışlardı. 18 Nisan sabahı iki direknot ve bir kruvazörden oluşan İngiliz donanması Trabzon Limanı'na gelerek Vali Hamit Bey'den:

- Boztepe'de bulunan iki büyük topun İngilizler tarafından tahrip edilmesi,
- 18 Nisan günü İngiliz askerlerinin şehri gezmelerine ve 19 Nisan günü de şehirde geçit resmi yapmalarına müsaade edilmesi,
- Ruslara ait terk edilmiş emlakların geri verilmesi noktasında taleplerini dile getirdiler.

Hamit Bey, bu talepleri reddederek geçit resmi de olsa İngiliz askerlerinin şehre çıkmalarına izin verilmeyeceğini, aksi halde silahla karşı konulacağını bildirdiyse de⁷⁰ 18 Nisan günü silahsız bir kısım İngiliz askerinin karaya çıkıp şehri dolaşmalarına engel olunamadı. Şehre çıkan İngiliz askerleri alış veriş yaptıkları yerlere para vermemiş, sokakta kadın ve çocuklara sarkıntılık ederek halk arasında kavgalara neden olmuşlardı. İngilizlerin bu tür hareketleri, Trabzon ahalesinin nefretini artırmış ve 18 Nisan gecesi bir kısım ahalinin kıta muhafızlığı önüne geleceği olayı protesto etmelerine neden olmuştu.⁷¹

1920 yılında Karadeniz, İtilaf Devletleri savaş gemilerinin sıkı gözetimi altında bulunuyordu. Trabzon - İnebolu bölgesi yalnızca İngilizlerin kontrolü altında idi. İngiliz savaş gemilerinin bazıları bu amaçla adı geçen bölge boyunca sürekli olarak gözetleme yaparken Trabzon Limanı veya açıklarda bekleme yapmaktaydılar. İngilizler, bu bölge üzerindeki kontrollerini o derece sıkı tutmuşlardı ki kendi müttefikleri

⁶⁹ Karabekir, 1995: 117.

⁷⁰ Okur, 2011b: 44.

⁷¹ Okur, İngilizlerin ısrarlarına dayanamayan Vali Hamit Bey, halka bir kötülük ve saldırganlık yapılmaması koşuluyla buna şehre çıkmalarına izin vermek durumunda kaldıklarını ve askerlerin posta posta şehri ziyaret ettiklerini belirtir. Mehmet Okur, 2011a: 585.

olan Fransız vapurlarının yolcu taşımalarına dahi engel olmuşlardı.⁷²

İstanbul'un işgali sonrasında Trabzon'da yaşanan bu gelişmeler, İngiliz subayların Karadeniz ve Anadolu'daki varlıklarını da derinden etkilemişti. İşgalin gerçekleşmesi ile birlikte bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile başta Rawlinson olmak üzere yirmi dokuz İngiliz subay tutuklanmış ve bunların her türlü haberleşmeleri kontrol altına alınmıştı. Bu, Anadolu'da Millî Mücadele'yi yürütenlerle İngilizler arasında yakında başlayacak olan tutuklu pazarlığının da yeni bir merhalesi olacaktı.⁷³ Bununla birlikte, Trabzon'da bulunan İngiliz konsolosluk ve irtibat subaylarına ise sahillerin hususi durumu nedeniyle müdahalede bulunulmayacak; fakat her türlü haberleşmelerine engel olunacaktı. İşgalden sonra Trabzon Limanı'nda devamlı surette bir İngiliz torpidosunun beklediği günlerde bile yabancı temsilciler şehirde artık güvenliklerini tehlikede görmeye başlamışlardı. Muhtemelen tutuklamalardan kurtulmak için İngiliz istihbarat subayı Crawford 25 Mart'ta bir Rus vapuru ile İstanbul'a gitmişti.⁷⁴

Yine de İngiliz istihbaratı İstanbul'un işgal günlerine kadar Doğu Karadeniz'de birçok önemli bilgiyi edinmiş; Bolşevikler ile Milliyetçi Türkler arasında olan irtibatın düzeyini araştırarak bunun rapor edilmesini sağlamış ve hatta Rawlinson, özellikle üzerinde durduğu, Trabzon'un iç kesimleriyle bağlantısını sağlayan gizli dağ ve vadilerin krokilerini elde etmeyi başarmıştı. Özellikle Trabzon'a yapılabilecek işgal amaçlı, muhtemel bir çıkarmada uygun olan yerler ve bu yerlerin iç kesimlerle mesafeleri detaylı bir şekilde raporlanmıştı.

Dolayısıyla denilebilir ki 1919 yılından beri İngiliz istihbaratı, Anadolu'nun birçok yerinden sağladığı kroki destekli bilgilerle kıyılardan iç kesimlere, iç kesimlerdeki yerleşim yerlerinin birbirleri ile bağlantı noktaları, stratejik yerleri ve demiryolu ulaşım ağları hakkında bilgiler edinmişti. Bunlar içerisinde ayrıntıya varacak derecede olmak üzere Doğu Karadeniz'deki sahil yerleşim birimlerinin iç kesimlerle bağlantı pozisyonları, elverişli ulaşım noktaları, çıkarma, kamp yerleri ve demir yolu ağının şehir ve

⁷² Okur, 2011a: 587.

⁷³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Şimşir, 1976.

⁷⁴ Okur, 2011b: 118.

kasabalarla olan bağlantı hatları kayıt altına alınmıştı. Hatta “*Ermenistan’a operasyon için muhtemel çıkarma yapılabilecek yerler*” başlığı altında tutulan bir raporda Doğu Karadeniz Bölgesi için kıyılarda kapalı limanların bulunmadığı ifade edilirken Samsun’a yapılabilecek bir çıkarma ile Sivas’a ulaşımın mümkün olabileceği; ancak bu şehrin Erzurum’a oranla çok fazla batıda kalmasından dolayı tercih edilemeyeceğine değiniliyordu. Rize ve Tirebolu’nun küçük olduğu ve kolayca ilerleyebilme imkânına sahip yerler olmadığı vurgulanırken bu yerlerin iç kesimlerle bağlantısının çok kötü olduğunun altı çiziliyordu. Batum’daki demiryolu ağının Erzurum ile bağlantısının değerlendirildiği belgede⁷⁵ uygunluğu açısından muhtemel çıkarma yapılabilecek yer olarak Trabzon ve ona bağlı yerleşim birimleri sıralanarak bu yerlerin iç kesimlerle kolay ulaşılabilirliği, uzaklık mesafeleri ve kıyı ile olan irtibatları üzerinde özellikle duruluyordu. Buna göre, Trabzon’un olası en yakın liman olduğu vurgulanarak iç kesimlerle ilgili şu bilgilere yer veriliyordu:

- a) Ardasa (Torul) üzerinden Erzurum’a giden bir yol var, mesafesi 200 mil.
- b) Bayburt’ta birleşen Kovata’dan (Şana) Karadere’ye giden başka bir yol olasılığı da var. Erzurum’a toplam uzaklık 140 mil. 1915 yılında Ruslar tarafından yapılmış ve geliştirilmiştir. Bu yolu hafif raylı sistemle kullanma teklifi yapmışlardır.
- c) Cevizlik (Maçka) ve Kahadrak (Tonya’da bulunan Kadiralak Yaylası), Patika bir yol var.
- d) Taşköprü üzerinden patika bir yol.⁷⁶

Şehrin diğer yerlerinde dik vadilerin olduğunun ifade edildiği raporda, şehrin dik yamaçlarda kurulduğu; ancak batı yakasında 400x150 metre karelik boş bir alanın olduğuna dikkat çekiliyordu. Ayrıca ıslahı zor olarak belirtilen küçük bir iskelenin varlığından bahsedilmekle birlikte, yine bu iskeleye gemilerin yaklaşmasına limanın darlığı sebebiyle elverişli olmadığı ifade ediliyordu. Trabzon’un 8 km doğusunda “Kovata” olarak isimlendirilen Şana’da iyi

⁷⁵ İstihbarat raporunda Batum ile ilgili olarak Batum’dan Sarıkamış’a giden 400 millik bir tren yolu mesafesinin olduğu, aynı zamanda Erzurum’a giden iyi yapılmış 250 millik bir yolun bulunduğu belirtiliyordu. Her iki mesafenin de Erzurum’a ulaşmak için uzun bir güzergâh olduğuna dikkat çekilerek ana savunma alanlarına doğrudan saldırı gerekliliğinin zaruri olduğu belirtiliyordu. WO. 106/64, p. 519, 1919.

⁷⁶ WO.106/64, p. 519, 1919.

bir kamp alanının varlığından bahsedilerek Erzurum-Kovata yolunun iyi bir yanaşma alanı olabileceği tespiti yapılmıştı.⁷⁷ Şehrin doğu yakasında açık plajlar olarak Yumra ve Kovata (Şana) belirtilirken kuzey-batıdan korunaklı olarak ifade edilen Batı Burnu'nda kıyıya yakın derin su varlığından dolayı uygun çıkarma yeri olabilirliği üzerinde duruluyordu.⁷⁸

“Platana” olarak bahsedilen Akçaabat için ayrı bir bölüm açılan raporda, bu yörenin Trabzon'un 5 km batısında olduğu yalnızca personel ya da küçük miktarda kolay taşınabilir mallar için iyi döşenmiş bir yol ağına sahip olduğuna değiniliyordu. Dağların denize dik uzanması ve karaya yakın yerlerde su derinliğinin fazla olması sebebiyle Trabzon'a oranla daha korunaklı olduğu vurgulanırken yörenin karaya asker çıkarma faaliyetleri için uygun olmadığı hususu da ayrıca dile getiriliyordu.⁷⁹

Bir başka İngiliz istihbarat raporunda ise Trabzon'un ideal olmasa da ordu büyüklüğündeki bir gücün kullanabileceği tek olası yer olduğuna dikkat çekilerek şehrin bazı noktalardan içeriye doğru yürüyüş yapılabilecek bir konumda olduğuna değiniliyordu. Erzurum, Bayburt veya Erzincan üzerinden gelebilecek Türk saldırılarına karşı konuşlanabileceğini, batıdan doğuya doğru merdiven gibi uzanan vadilere sahip olmasından dolayı savunmaya elverişli bir konumda olduğu, hususunun da altı çiziliyordu.⁸⁰

Bir işgal hâlinde Trabzon'un iç kesimlerle bağlantısının en kolay şekilde Sürmene-Karadere hattı üzerinden sağlanabileceğine değinilerek buradan Bayburt Ovası'na bir geçişin olabileceğine imkân bulunduğu tespiti de yapılıyordu. İstihbarat raporunda bir diğer geçiş güzergâhı olarak Trabzon-Erzurum yolu üzerindeki Cevizlik'ten (Maçka) bahsedilerek buradan Bayburt'a çıkışın Kadahrak'a yakın (Tonya'daki Kadiralak yaylası) bir anayola bağlanmakta olduğuna değiniliyordu. Kazıklıbel-Taşköprü güzergâhının ise en zorlu geçiş güzergâhı olduğuna dikkat çekilerek buradan Bayburt'a inmenin çok zor olduğu ifade edilmekteydi. Dolayısıyla raporda olası bir çıkarma durumunda iç kesimlere doğru yönelecek en

⁷⁷ WO.106/64, p. 519, 1919.

⁷⁸ WO.106/64, p. 519, 1919.

⁷⁹ WO.106/64, p. 520, 1919.

⁸⁰ WO.106/64, p. 392, 1919.

elverişli hattın Sürmene-Karadere hattı üzerinden olabileceği, zaten savaş sırasında da bu güzergâhın Ruslar tarafından da kullanıldığına değinilmekteydi.⁸¹

Bütün bu bilgilerden hareketle İngilizler, Millî Mücadele yıllarında mütareke hükümlerinin uygulanabilirliğini denetlemek amacıyla Trabzon'a ve bölgeye gönderdikleri irtibat ve istihbarat subayları vasıtasıyla bölgeyi denetim tutmaya çalışıyorlardı. Bu amaçla başta Trabzon olmak üzere çeşitli unsurlar vasıtasıyla Erzurum'a veya Doğu Anadolu'ya yapılacak bir askeri harekâta Trabzon'un olası bir işgaline kolaylık sağlamak amacıyla şehrin coğrafi yapısı detaylı olarak incelenmiş, raporlanmış ve krokilendirilmişti.⁸²

Sonuç

Birinci Dünya Savaşının, sancılı yıllarının her türlü acısını yaşamış olan Trabzon, savaştan sonra bölgede değışen dinamiklerin getirmiş olduğu siyasî ve askerî sonuçtan da doğrudan etkilenmişti. Rusya'da Bolşeviklerin yönetime hâkim olması, Millî Mücadele'nin Anadolu'da filizlenmeye başlaması ile Trabzon, gerek Kafkaslara yakınlığı ve gerekse Anadolu'nun iç kesimleriyle hatta İran ile bağlantısını sağlayabilecek konumda olması, İngilizlerin bu şehre olan ilgilerinin daha da artmasına neden olmuştu. Daha Erzurum Kongresi toplanmadan Albay Rawlinson'un, mütareke hükümlerinin uygulanabilirliğini denetlemek vasıtasıyla Batum'dan Trabzon'a birkaç ziyaret gerçekleştirmesi, İngiliz yetkililerinin bu şehre verdikleri önemi gözler önüne sermekteydi. Ayrıca şehirde gerek Ruslardan ve gerekse savaş yıllarından kalan silah ve mühimmatın varlığı ve bunun güvenli bir şekilde şehirden nasıl çıkarılacağı meselesi, İngiliz ve Türk makamlarını da meşgul etmişti. Özellikle şehirde güvenliğin zaafa uğraması durumunda bu silahların Türk çeteleri vasıtasıyla Anadolu'ya sevk edilme işlemi, İngiliz irtibat subaylarının sürekli olarak Trabzon'da teyakkuzda olmalarına ve yer yer de yöre yöneticilerine baskılar uygulamalarına neden olmuştu.

⁸¹ Raporda, 1916 yılındaki Trabzon işgalinde Ruslarla birlikte olan İngiliz Askeri Ataşesi Col Napier'in ifadelerine de yer verilerek bu hattın elverişliliğinin Ruslar tarafından çok iyi etüt edildiği belirtilmekteydi. WO.106/64, p. 402, 1919.

⁸² Bk. Ekler kısmı.

İzmir'in işgali ve Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmesi ile Trabzon, Türk Millî Mücadelesi için de önemli bir şehir hüviyetine kavuşmuştur. Kısmen de olsa limanından yararlanılması, Kafkasya ve Batum'daki gelişmeleri yakından takip etmek isteyen Millî Mücadele liderlerinin şehri zaman zaman denetim altına almalarına yol açmıştı. Özellikle Trabzon'da görev yapacak bir valinin, bağımsızlık mücadelesini sadece sözleriyle değil, uygulamalarıyla da desteklemesi, mücadelenin seyri açısından önemli bir etkiye sahip olmuştu. Mustafa Kemal'in, bunun bilincinde olarak şehre atanan valilerle doğrudan irtibata geçmesi, hatta onların Ankara'ya davet edilmesi, Trabzon'daki gelişmelere kayıtsız kalınamayacağı göstermesi bakımından büyük önem arz etmekteydi.

16 Mart 1920'de İstanbul'un Müttefik devletlerce işgal edilmesi, Millî Mücadele için olduğu kadar Trabzon ve Trabzon'da yaşayan halk açısından da dönüm noktasıydı. Olası bir işgalin Trabzon'da da yaşanabileceğine dikkat çeken yetkililer, bunun için son derece ihtiyatlı davranmak durumunda kalmışlardır. Gerçi İstanbul'un işgalinden sonra General Milne başta olmak üzere bazı İngiliz subaylarının Anadolu'daki Kemalist kuvvetlere iyi bir gözdağı vermek ve Batum-Trabzon hattını tamamen güvence altında tutmak amacıyla şehrin işgalini önermeleri uzun bir süre şehir halkını tedirgin etmişti.

Her ne kadar İngilizler devam eden sonraki süreçte Trabzon'un işgalinden çeşitli nedenlerle vazgeçmek durumunda kalsalar da elde edilen belgelerden İngiliz istihbaratı 1919 yılında Trabzon'da olası bir işgalde nerelere çıkarma yapılabileceği, nerelerin savunma için uygun olduğu, kıyılarda gemilerin uygun olarak nerelere yanaşabileceği noktasında birtakım krokilerle desteklenmiş ayrıntılı bir rapor hazırlamışlardı. Hatta bu raporlarda muhtemel çıkarma yerlerinin dışında, Trabzon'u iç kesimlere bağlayan doğuda Sürmene-Karadere hattı ve batıda Akçaabat-Tonya-Maçka hattından ne şekilde yararlanabileceği üzerinde de geniş çaplı değerlendirmelerde bulunmuşlardı.

Bu değerlendirmeler Millî Mücadele başlarında Anadolu'da başlayan direnişin olabilecek muhtemel boyutları da hesaba katıldığında Londra'da Yakınoğu ve Anadolu üzerinde politika geliştiren İngiliz

Hükümet çevreleri tarafından ne derece önemli olduğu ortadadır. Dahası İstanbul'da bulunan İngiliz yüksek komiserlerinin de bu bilgileri derleyerek Anadolu üzerinde Türk direnişini bloke etmeye çalıştıkları bir süreçte, elde edilen bu bilgilerin onlar için de önemi ortaya çıkmaktadır.

1920 yılının baharında yaşanan gelişmeler Trabzon'un müttefikler için stratejik önemini daha da arttırmıştı. Özellikle Ankara'nın Millî Mücadele'nin merkezi olması ile birlikte Karadeniz'de ve Doğu Anadolu'da yaşanan birçok gelişmelerin doğrudan Trabzon üzerinden gerçekleşmesi, şehri İngilizler nazarında daha da önemli kılmıştır. Aynı yılın sonbaharında Kâzım Karabekir komutasında Türk ordusunun Ermenilere yönelik harekâtı sırasında gerek lojistik ve gerekse stratejik desteğin sağlanması noktasında Trabzon'a ayrı bir mesuliyet yüklenmiştir.

1921 yılından itibaren, batı cephesindeki Türk ordusunun başarılı faaliyetleri ve bununla birlikte TBMM- Bolşevik ilişkilerinin iyi durumda seyretmesi, Trabzon'un bir uğrak noktası olmasında önemini daha da artırırken Trabzon, zaman zaman İttihatçı unsurlardan kaynaklı bazı gerginliklerin de yaşandığı bir şehir olmuştu. Ancak yine de Trabzon gerek Birinci Dünya Savaşı'nda ve gerekse Millî Mücadele yıllarında stratejik konumu, üstlendiği görev ve yaşadığı acılarla kuzeyden Anadolu'nun kapısı olma özelliğini ve bunun vermiş olduğu sorumluluğu her zaman bağrında taşımıştır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

1. Public Record Office (İngiltere Milli Arşivi)

Foreign Office

War Office

2. Süreli Yayınlar

İkdam, 8 Kasım 1918. No: 7809.

B. Hatıralar

Altınay, Ahmet Refik, (1919) *Kafkas Yollarında Hatıralar ve Tahassüsler*, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul.

Frunze, Mihail Vasiyeviç,(1996) *Frunze'nin Türkiye Anıları*, Çev. Ahmet Ekeş, Düşün Yay., İstanbul.

Günday, Faik Hurşit,(1960) *Hayat ve Hatıralarım*, C.I, İstanbul.

Karabekir, Kâzım,(1995) *İstiklal Harbimiz*, C. I, Emre Yay., İstanbul.

Ralwinson, Alfred,(2013) *Yakın Doğu Maceraları (1918-1922)*, TBBD Yay., İstanbul.

C. Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

Yavuz, Resul,(2016) *Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan Sevr Barış Antlaşması'na Giden Süreçte Türk Diplomasisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir.

D. Kitaplar ve Makaleler

1. Kitaplar

Albayrak, Hüseyin,(1981) *Kurtuluş Savaşında Trabzon*, Trabzon'dan Atatürk'e adlı kitaptan ayrı baskı, Trabzon.

Atabey, Figen, (2006) *Karadeniz'de Türk Donanması (Birinci Dünya Harbi ve Milli Mücadele Dönemi)*, AAM Yay., Ankara.

Atmaca, Muhammet,(2005) *Tarih İçinde Tonya*, Tonya Belediyesi Yay., Trabzon.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri,(2006) AAM Yay., Ankara.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, (2003) C. III, 3. Baskı, Kaynak Yay., İstanbul.

Başak, Tolga,(2013) *İngiliz ve Türk Kaynakları ile Mondros Mütarekesi ve Uygulama Günlüğü (30 Ekim-30 Kasım 1918)*, IQ, Kültür Sanat Yay., İstanbul.

Bayur, Yusuf, Hikmet,(1983) *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III, Kısım 4, TTK Basımevi Ankara.

Bilgin, Mehmet,(2008) *Rus İşgalinde Trabzon Direnişi*, Serender Yay., Trabzon.

Carr, Edward Hallett,(2004) *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923*, C.III, çev. Tuncay Birkan, Metis Yay., İstanbul.

Çapa, Mesut,(1998) *Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, Trabzon Belediyesi Kültür Yay., Trabzon.

Çapa, Mesut, (1993) *Pontus Meselesi Trabzon ve Giresun'da Milli Mücadele*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara

Çapa-Usta, Mesut-Veyssel,(1995) *Milli Mücadele'de Trabzon Vilayetiyle Yazışmalar*, Trabzon Valiliği Yay., Trabzon.

Eken Halit,(2008) *Bir Milli Mücadele Valisi ve Anıları Kapancızade Hamit Bey*, Yeditepe Yay., İstanbul.

Erdaş, Nilgün Akgül,(1994) *Milli Mücadele Döneminde Kafkas Cumhuriyetleri ile İlişkiler (1917-1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

Erdaha, Kamil, (1975) *Milli Mücadelede Valiler ve Vilayetler*, Remzi Yay., İstanbul.

Goloğlu, Mahmut, (2011) *Erzurum Kongresi*, Türkiye İş Bankası Yay., 2. Baskı, İstanbul.

Helmreich, Paul C.,(1996) *Sevr Entrikaları*, Çev. Şerif Erol, Sabah Yay., İstanbul.

Karnap, Huriye,(2006) *Kurtuluş Savaşı'ndan Cumhuriyet'e Trabzon I-II Dönem TBMM Milletvekilleri*, MK Yay., Ankara.

Lermioğlu, Muzaffer,(1949) *Akçaabat Tarihi*, İstanbul.

Okur- Küçükuşurlu, Mehmet-Murat,(2006) *İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Milli Mücadele (1918-1920)*, Serander Yay., Trabzon.

Özel, Sabahattin,(1991) *Milli Mücadele'de Trabzon*, TTK Yay., Ankara.

Palmer, Alan,(2015) *Savaş Biterken 1918*, Alfa Yay., İstanbul.

Sarıkaya, Makbule,(2004) *Milli Mücadele Döneminde Rize*, AAM Yay., Ankara.

Selçuk, Sadi,(1995) *Esaretin Acı Hatıraları ve 37. Kafkas Fırkasının Trabzon'u Düşman'dan İstirdadı*, Konya.

Şimşir, Bilal,(1976) *Malta Sürgünleri*, Milliyet Yay., İstanbul, 1976.

Tarakçıoğlu,(1986) Mustafa Reşit, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, Karadeniz Üniversitesi Yay., Trabzon.

Topaloğlu, İhsan, (2003) *Rize'nin Kurtuluşu*, Trabzon Haber Gazetesi Yay., Trabzon.

Türkgeldi, Ali,(1948) *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yay., Ankara.

Üçüncü, Uğur,(2012) *İttihatçıların Trabzon'daki Faaliyetleri (1919-1926)*, Altınpost Yay., Ankara.

Yel, Sema,(2002) *Yakup Şevki Paşa ve Askeri Faaliyetleri*, AAM Yay., Ankara.

2. Makaleler

Atamer, Hamit, (1968) "Milli Direnme", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 8, Mayıs, İstanbul.

Dilek- Küçük, Mehmet Sait, Evren, (2012)"San Remo Konferansı'nda İngiltere'nin Politikası (18-26 Nisan 1920)", *Turkish Studies*, Vol.7/3, Yaz.

Okur, Mehmet, (2011) "Mütareke Döneminde İngiltere'nin Karadeniz Politikaları", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 11, Güz, Trabzon.

Sertoğlu, Mithat,(1972) "Mondros Mütarekesini Türk Milletine Bildiren Genelge", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S. 63, Aralık, İstanbul, 1972.

3. Tebliğler

Beyoğlu, Süleyman, "Birinci Dünya Savaşında Trabzon (1914-1918)", *Trabzon Tarihi Sempozyumu* , 6-8 Kasım 1998, Trabzon Belediyesi Kültür Yay., Trabzon.

Okur, Mehmet, (2011)"Mondros Mütarekesi Döneminde İngiliz Askeri Temsilcilerinin Trabzon'daki Faaliyetleri", *Trabzon ve Çevresi Uluslar arası Tarih-Dil- Edebiyat Sempozyumu Bildirileri*, 3-5 Mayıs 2001, Trabzon Valiliği Kültür Yay., Trabzon.

Okur, Mehmet,(2008) "İngiliz Kontrol Subayı Heatscotts- Smith'in Doğu Karadeniz'in Sosyo- Ekonomik, Demografik ve Asayiş Durumu ile İlgili Raporu", *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 9-11 Kasım*, Giresun.

MİLLÎ MÜCADELE’NİN BAŞLARINDA İNGİLİZ İSTİHBARAT SERVİSİNİN TRABZON’DAKİ FAALİYETLERİ

Öz: Trabzon ve çevresi konumu itibarıyla tarihin hemen her devrinde Anadolu’ya kuzeyden girerek İç kesimlere doğru genişlemek isteyen devletlerin kontrol altına tutmak istedikleri yerlerden biri olmuştur. Bu amacı gerçekleştirmeye yönelik en yakın girişimler ise şüphesiz Birinci Dünya Savaşı’nda Ruslar, savaş sonrasında başlayan Türk İstiklal Savaşı’nda ise İngilizler tarafından gerçekleştirilmek istenmiştir.

Stratejik konumu, bölgesine oranla sosyo-ekonomik yapısının gelişmiş düzeyde olması ve coğrafi olarak Bolşevik Rusya’ya yakınlığı nedeniyle özellikle Millî Mücadele yıllarında yabancı istihbarat birimlerinin ilgi odağında olmuştur. Bu yıllarda İngiliz istihbarat servisi, Trabzon’un iç kesimlerle bağlantısını sağlayan gizli geçitleri ve patika yolları ile olası bir işgal durumunda Doğu Anadolu’ya asker sevk etmek amacıyla şehrin muhtemel çıkarma ve bağlantı yerlerini, krokilerle raporlayıp merkezlerine bildirmişlerdir.

Ayrıca İngilizler Millî Mücadele’nin Anadolu’da budaklanmaya başladığı yıllarda Trabzon üzerindeki baskılarını daha da artırarak mütareke hükümlerini uygulamak başlığı altında silah sevkiyatını kontrol etmek başta olmak üzere, şehrin her türlü faaliyetini denetlemek için çaba sarf etmişlerdir.

THE FACILITIES OF BRITISH INTELLIGENCE SERVICE IN TRABZON AT THE BEGINNING OF NATIONAL STRUGGLE

Abstract: Trabzon and its surrounding has always been one of the places where the states want to expand to inner parts through North want to control in almost every period of the history. The closest attempts to realize this aim were undoubtedly to be carried out by Russians in the First World War and by the British in the Turkish Independence War which began after the war.

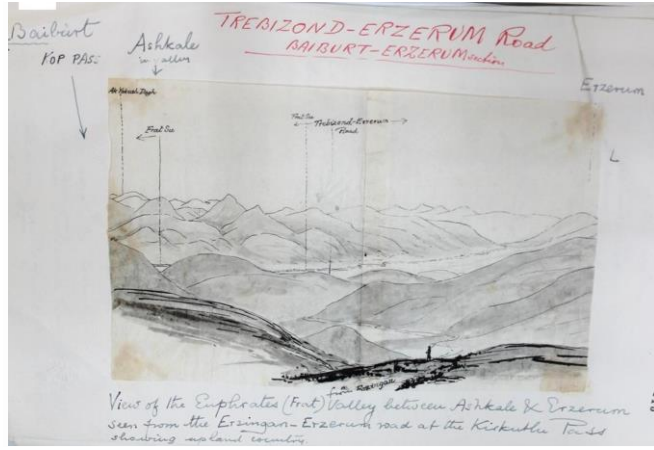
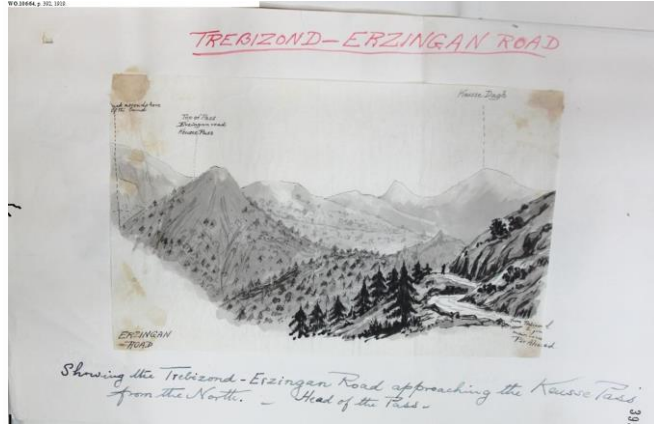
The strategic position of it was in the interest of foreign intelligence services, especially in the national struggle years, due to its sophisticated socio-economic structure compared to the region and its geographical closeness to Bolshevik Russia. During these years, the British intelligence service reported to the centers about the connection and hidden points of the city and the sketches of possible landing and pathways in order to send troops to eastern Anatolia in the event of a possible occupation.

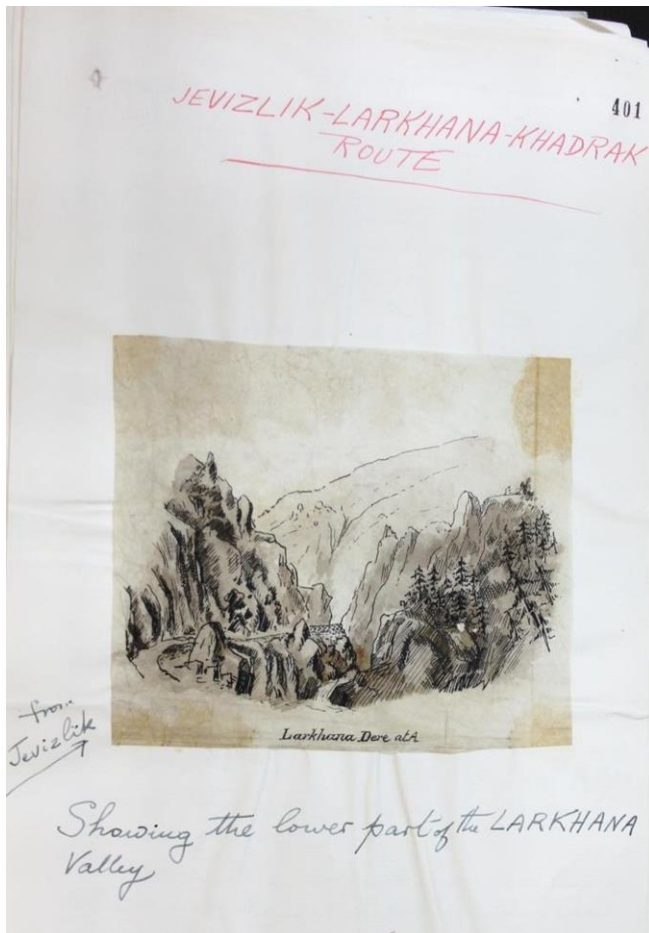
Besides, the British attempted to control all activities of the city, especially the control of arm delivery under the name of implementing the conditions of the armistice by increasing the pressure on Trabzon during the years of national struggle that started in Anatolia.

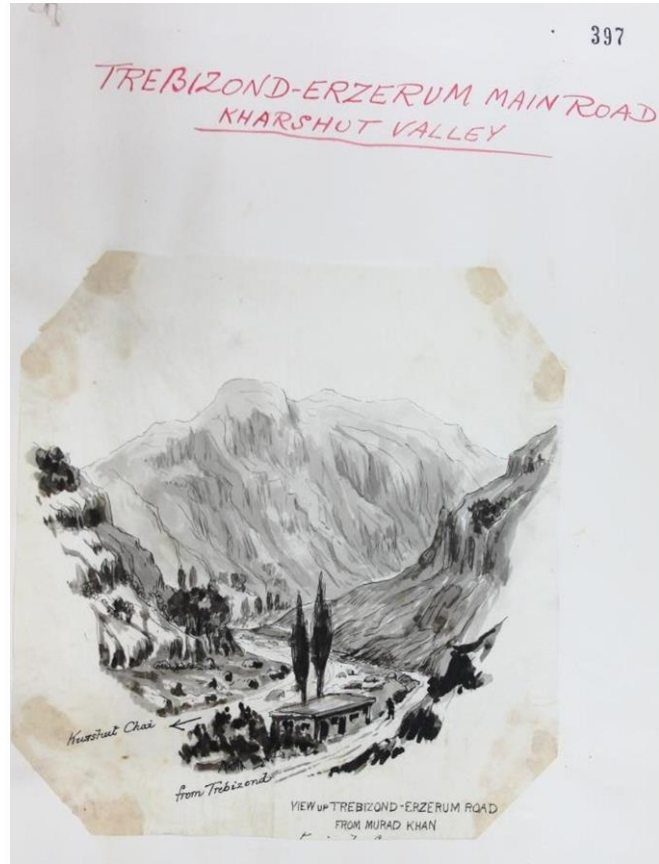
Anahtar Kelimeler: Trabzon, İstihbarat, Rawlinson, İngiltere, Millî Mücadele

Keywords: Trabzon, Intelligence, Rawlinson, Britain, National struggle

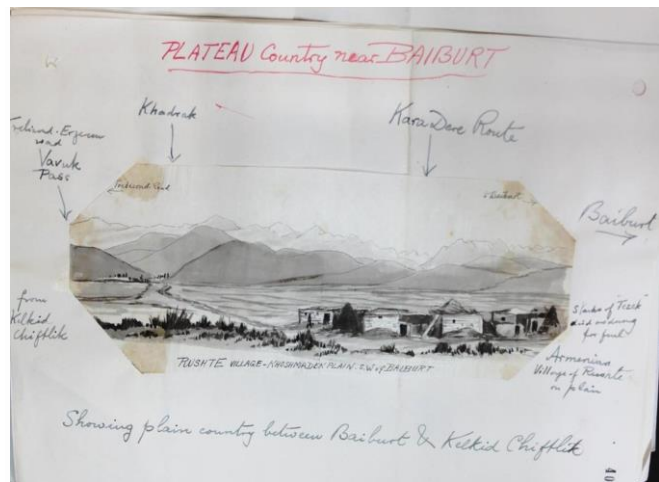
MİLLÎ MÜCADELE SIRASINDA İNGİLİZ İSTİHBAATININ TRABZON İÇİN TUTTUĞU NOTLAR VE ÇİZİMLER







Typical View of the TREBIZOND-ERZERUM road up the Kharshut Valley at MURAD KHAN
A similar defile lasts from Ardasa all the way up the valley until close to the VAVUK Pass at its head



Showing plain country between Baiburt & Kerkid Chifflek

402

It becomes necessary therefore to find ~~the~~ routes cutting off the Ardasa head & shortening the defile from the coast to the Baihurst plain

(B) The best of these is the KARA DERE route which makes a direct ascent ~~at~~ from the coast at SURMENE, crosses the PAHALI DUZU Pass at the head of the valley and descends ~~down~~ into the Baihurst plain at once (5385 ft)

The distance from Surmene to the head of the pass & therefore of the defile is 47 miles & to Baihurst 66 miles

Another cross route takes off from JEVIZLIK on the TREBIZOND-ERZERUM road crosses a very high pass (8710 ft) often not clear of snow until late in May and descends to rejoin the main road near Khadrak in the Baihurst plain

Another similar route, rather rougher & more difficult goes by the KAZIKLI BEL & TASHKEUPRI also into the Baihurst plain

None of these cross routes is at present passable for wheels

The Kara Dere ~~is~~ route was used during the war and the track & probably thus been improved

Col Napier who was British Military Attaché with the Russians when in occupation of Trebizond told me that the Russians had the idea of making a light railway up the Kara Dere

392
 fairly good roads leads to KARS by ARDANUCH
 but the place is situated rather too far East
 for a movement on ERZERUM, and even
 if it were made it would entail attacking
 the DEVEBOYUN defences which cover
 ERZERUM on the East & constitute its strongest
 front

TREBIZOND, although not ideal, therefore
 remains the only possible landing place
 for a force of any size, designed to march
 into the interior and deal with hostile
 Turkish forces about ERZERUM or ISAIRSURT
 or possibly coming up from ERZINCAN

TREBIZOND is an ancient town built on
 steep slopes, and although there is one good
 broad street through it from East to West
 the rest of the streets are strip like alleys

The pier is small with cramped approaches
 & was found insufficient for the trade of
 the place even before the war, so that for
 the landing of considerable quantities of
 military stores, other landing places must
 be sought in the vicinity to relieve the
 strain, while utilizing the town landing
 to its utmost capacity

The main ERZERUM road turns sharply
 away from the coast about a mile East of
 the town & ascends the narrow valley of
 the DEGHIRMEN (DEIRMEN) DERE stream

Beyond the mouth of this stream is a
 very important feature in the shape of a plateau
 or shelf between the foot of the steep hills
 & the coast known as the CAMPOS